

Tanzimat Döneminde İktidar Oyunları: Bâbîâlî ve Hıdiv İsmail

Hayrettin Pınar*

Özet

Mehmed Ali Paşa İsyanı, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda karşılaştığı en önemli sorunlar arasında yer alır. İsyanın ana fikrinin, Mısır'da bağımsız bir devlet kurmak olduğunu söylemek, yanlış sayılmaz. Yüzyılın ilk yarısındaki bu isyanın ardından bağımsız Mısır düşüncesi, Mısır'ı idare eden Mehmed Ali ailesinin temel hedefi olur. Mehmed Ali Paşa'nın torunu Hıdiv İsmail döneminde bağımsız Mısır ideali, oldukça kuvvetli şekilde yeniden canlandırılır. Tanzimat Dönemi'nde, Hıdiv'in bağımsızlık yönündeki çabalarını, Bâbîâlî engellemeye çalışacaktır. Başka bir ifade ile Hıdiv ile Bâbîâlî arasındaki rekabet, bürokratik iktidarın gücünün ve sınırlarının da test edildiği bir mücadele şeklini alacaktır. İktidara ilişkin kavga, Tanzimat Dönemi'nde Bâbîâlî'nin, Osmanlı siyasetinin esas aktörü olduğunu da gözler önüne serecektir. Böylece yüzyılın ilk yarısında tamamen Sarayın kontrolü altında olan Mısır Meselesi'ne, 1860'lı yıllarda Bâbîâlî tarafından el konulması, Tanzimat'la birlikte iktidarın adresinin de değiştiğini işaret edecektir.

Anahtar Kelimeler

Mısır, Tanzimat, Bürokrasi, Bâbîâlî, Hıdiv İsmail, Sembol

Giriş

XIX.yüzyıl Osmanlı Tarihi'nin en büyük sorunlarından biri hiç şüphe yok ki Mısır'la ilgili olanıdır. II. Mahmud döneminde ortaya çıkan Mehmed Ali Paşa İsyanı ile birlikte yüzyıl boyunca devam edecek uzun bir oyunun sahneye konulduğu söylenebilir. Mehmed Ali Paşa İsyanı, Osmanlı tarihinde merkezin otoritesine en ciddi başkaldırıları arasında yer alır. Benzeri sıkça

* Yrd. Doç. Dr., Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Eskişehir / Türkiye
hapinar@ogu.edu.tr

görülen diğer huzursuzluklardan farklı olarak Mehmed Ali Paşa İsyanı, Osmanlı Devleti'nin değişim yüzyılında ortaya çıkan ve iktidarın yeniden paylaşımını ima eden bir muhtevaya sahiptir. Yüzyılın ilk yarısında karşılaşılan bu isyandan sonra Mısır'ın XIX. yüzyıl boyunca, Osmanlı siyaset ve diplomasisinin yönünü belirleyen temel coğrafyalardan biri hâline geldiğini söylemek yanlış sayılmaz. Sanayi Çağı ile beraber Britanya ile eşanlımlı hâle gelen Hindistan yolundaki stratejik önemi nedeniyle Mısır, I. Napoléon'un emperyal muhayyilesinin doğudaki ilk hedefi olur. Nihayet Süveyş Kanalı'nın açılması ile yeniden İngiliz ve Fransız siyasetlerinin temel ve acil çatışma noktalarından birisine dönüşür (Deighton 1968: 238-239).

Osmanlı coğrafyası XIX. yüzyıl boyunca Avrupa devletlerinin, temel çatışma ve çakışma noktalarından biri hâline gelir. Bu durumun doğal sonucu olarak Osmanlı siyaseti sürekli şekilde Avrupa müdahalesine maruz kalır. Ancak Avrupa etkisine karşılık verebilmek amacıyla ciddî bir reform projesi yürütülür. Bu sürecin etkisiyle Osmanlı Devleti değişmeyi ve dönüşmeyi başararak XIX. yüzyıl boyunca toprakları üzerindeki otoritesini (nispeten) sürdürmeyi başarır (Yapp 1987: 92-96). Nitekim Osmanlı yönetiminin otoritesini hissettirmekten asla vazgeçmediği bölgelerden birisi de Mısır'dır ve bu durumun en azından Mısır'ın İngilizler tarafından fiilî olarak ilhâkına kadar devam ettiği söylenebilir. Mehmed Ali Paşa'nın ilk isyanından itibaren Osmanlı Devleti açısından Mısır'la ilgili yaşananlar, bir güç ve otorite çatışması ile yakından ilgilidir (Rood 2002: 128). Çünkü *Mısır Vâlisi olacak habis...da'vâ-yı istiklâl* peşinde koşmaktadır (BOA. HAT. 829 / 37501A, 25 Receb 1254 / 14 Ekim 1838) ve fırsat bulduğu anda bu hedefe ulaşmak için her türlü girişimi yapmaktan çekinmeyecektir (BOA. HAT. 833 / 37560F, 21 Receb 1252 / 1 Kasım 1836). Kaldı ki Mehmed Ali Paşa da *bütün hayatımı Mısır'a adayıp başkaları için imkansız görünen başarıları bir Türk paşası keyif çatsın diye kazanmadım* (Sinoué 1999: 341) diyerek bütün hayalini berrak hâle getirir.¹

II. Mahmud döneminde çıkan ve merkezin otoritesine karşı yeni bir egemenlik bölgesi yaratmak anlamına gelen Mehmed Ali Paşa İsyanı, 1841 yılında imzalanan Londra Antlaşması ile çözüme kavuşturulur (Goldschmidt 1988: 21; Hunter 1984: 31-32). Aslında 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'ndan sonra inisiyatifin tamamen Osmanlı lehine gelişeceği açıktır. Nitekim Mehmed Ali Paşa da durumu hemen kavramış ve çizgisini değiştirerek amacının bağımsızlık olmadığı (BOA. HAT., 830 / 37509A, 25 R. Ahir 1254 / 18 Temmuz 1838) ve Mısır'ın ırsî valiliğinin kendisi için yeterli olduğunu söylemeye başlamıştır (BOA. HAT., 831 / 37557A, 11 Şaban 1254 / 30 Ekim 1838). Fakat Os-

manlı yönetimi, Mısır'ın ırsî valiliğini çok daha önceden verebileceğini açıkça belirterek aslında bu sorundan bıktığını itiraf etmiştir. Hatta bu konuda Avrupa'nın yardımını bile istemiştir (*BOA. HAT.*, 833 / 37560F, 21 Receb 1252 / 1 Kasım 1836). II. Mahmud'un reformlarının ruhunu, merkezî devlet idealinin şekillendirdiği ve bu ön yargı ile Rumeli ve Anadolu'daki ayanların tasfiyesi için her türlü çabanın gösterildiği anımsandığında bu taviz, Mısır Paşasının gücünü de açığa çıkarır. Başka bir ifade ile verâset yoluyla bölgenin yönetiminin babadan oğula geçmesini kabul etmek, Osmanlı terminolojisi ile *usûle mugâyir* bir durum olmakla birlikte yapacak çok fazla şey yoktur. Ancak Mısır'da, Mehmed Ali ve ailesinin varlığı sürdükçe Osmanlı iktidarının bölündüğü imajı da var olacaktır.

Mehmed Ali Paşa'nın varlığı ile II. Mahmud'un uygulamaya çalıştığı merkezî reform programı arasındaki zıtlık, ikilinin karşılıklı nefretini besleyen en önemli kaynaktır. Özellikle Mehmed Ali, II. Mahmud'un kendisini tasfiye etmek istediğinin tamamen farkındadır ve İskenderiye'deki Avusturya, Fransa ve İngiltere konsoloslarına yazdığı mektupta, *Devlet-i Aliyyeden havfi olduğunu* açıkça belirtir (*BOA. HAT.*, 829 / 37503C, 10 Receb 1250 / 12 Kasım 1834). Dolayısıyla paşanın bağımsızlık talebinin altında can güvenliğine dönük bir kaygının bulunduğu da söylenmelidir. Nitekim Mısır ordusundaki Osmanlı egemenliği devam ettikçe kendini emniyette hissedemeyeceğini düşünerek Arnavutlar ile komuta kademesine hakim Türklerin ordudaki etkilerinin azaltılması için yerli unsurun orduya alınmasına karar verir. Ancak Arapça konuşan Mısırlıların da hanedanı için tehlikeli olabileceği düşüncesiyle yüzbaşılıktan yukarı terfi etmelerine de izin vermez ((Fahmy 1997: 89-90, 276-277; Fahmy 2002: 130-132; Fahmy 2003: 68-71).²

Sorunun iktidarın aktörlerinin yeniden tarif ve tespiti ile yakından ilgili olması Mısır'ı, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı hakimiyetini rahatsız eden, hatta bölen bir bölge hâline getirir. Nitekim Tanzimat Dönemi boyunca Mısır, Osmanlı yönetimini meşgul etmeye devam eder. Fakat bu dönemde, merkez ile Mısır idaresi arasındaki gerilim, biçim ve içerik açısından birinci dönemdekinden farklıdır. İlk dönemde mücadele, Saray ile Mehmed Ali Paşa arasında yaşanmış (Kutluoğlu 1998: 23) ve sonucu savaş tayin etmiştir. Ancak Osmanlı bürokrasisinde kurumsallaşma yönünde atılan adımlar, Tanzimat Dönemi'nde Bâbüâlî'nin yeni bir siyasi aktör olmasına zemin hazırlar. Dolayısıyla ikinci dönemdeki çatışma, Bâbüâlî ile Mısır idaresi arasında devam eder ve daha rafine bir içerik kazanır.

Tanzimat Dönemi'nde, Mısır ile Bâbüâlî arasında yaşanan iktidar kavgasının, İsmail Paşa'nın Mısır valiliğine getirilmesinden sonra hızlandığını söylemek yanlış sayılmaz. İsmail Paşa'nın 1863 yılında göreve getirilmesi

ile birlikte Mısır'da, yeniden hızlı bir modernleşme programının uygulamaya konulduğu dikkati çeker. Bu programın temel refleksini, Mehmed Ali Paşa döneminde ortaya çıkan bağımsız Mısır hayalinin oluşturduğu söylenebilir. Kendinden önceki Said Paşa'nın aksine İsmail Paşa, enerjik ve kararlı biçimde Mısır'ın Avrupalı ve bağımsız bir devlet hâline getirilmesinde ısrar eder (Vatikiotis 1961: 8).

Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı reformların ilk ürünleri Hıdiv İsmail döneminde alınır ve Mısır'da eğitilmiş bir nüfusun doğuşuna tanıklık edilir (Gibb 1962: 247). Bu sosyal yapının doğal sonucu olarak Hıdiv İsmail döneminde bir Mısır Rönesansı'nın yaşandığı ve Mısırlılık kimliğinin yaratılmaya çalışıldığı görülür. Bu yeni atmosferi teneffüs etmek isteyen pek çok entelektüel de Kahire'ye gelir. Özellikle Suriye'den gelen pek çok isim, Mısır basınında gelişmesinde büyük rol oynarlar (Kelidar 1993: 3). Bu isimler arasında Suriyeli ünlü yazar ve sanatçı Salim Nakkaş özel bir yer tutar. Nakkaş, Hıdiv İsmail'in yaratmaya çalıştığı ve *Mısır Mısırlılarıdır* şeklinde özetlenebilecek yeni ideolojiye ciddi katkılar sunar. Hatta Hıdiv'in, söylemi ile aynı başlığı taşıyan ve dokuz ciltten oluşacak bir eser yazmayı da planlar (Crabbs 1984: 72,118).³ Hıdiv İsmail, Mısırlılık kimliği ve bilincini geliştirmek amacıyla Firavunlar döneminde yaratılan görkemli medeniyeti temel başvuru kaynaklarından biri hâline getirir. Bu dönemde Mısır'da pek çok arkeolojik kazı başlatılarak eski çağlara ait yığınla eser gün ışığına çıkartılır (Sattin 1988: 204, 223). Antik dönemde yaratılan medeniyete atıfta bulunulmasının altında Mısır'ı, yeniden dünyanın merkezi yapmak dolayısıyla bağımsız bir ülke yaratmak idealinin olduğunu düşünmek yanlış sayılmaz (Stewart 1969: 194-195).

İsmail Paşa'nın Mısır Mısırlılarından şeklinde açıklanabilecek yeni projesinin, Tanzimat'ın bütünleştirici ve seküler Osmanlılık programını tehdit eden ayrıştırıcı bir içeriğe sahip olduğu gayet açıktır. Dolayısıyla İsmail Paşa, Mısır valiliğine geçtiği andan itibaren Bâbîâlî de iktidarının sınırlarını ve kapasitesini tehdit eden yeni bir aktörle tanışmış olur. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönemdeki mücadelenin biçim ve içeriği de özgün olacaktır. Bâbîâlî ile Hıdiv İsmail arasındaki iktidar ve bağımsızlık mücadelesini, daha çok ikincinin iktisadî, askerî ve hukukî alanlardaki icraatlarına Bâbîâlî tarafından verilen yanıtlar şekillendirecektir. Hatta Hıdiv ile Bâbîâlî arasındaki gerilimde, sık sık sembolik anlatımlar da devreye sokulacak ve karşılıklı olarak manidar mesajlar gönderilecektir.

Aşağıda da görüleceği gibi Hıdiv İsmail, Osmanlı otoritesini istemeyerek kabul etmekte olduğunu ima eden pek çok sembolik göndermede bulunurken Bâbîâlî de Hıdiv'e benzer yöntemlerle cevap verir. Hıdiv İsmail ile Bâbîâlî bürokratları arasında sembollerin de renk kattığı iktidar mücadelesi-

si, Tanzimat Dönemi'nde sivil bürokratik iktidarın güç ve etki alanının ne denli genişlediğini açıkça gösterir. Diğer bir ifade ile yüzyılın ilk yarısında Sultan ile Mısır'daki asi valisi arasındaki savaş, 1860'larla birlikte yerini, bürokratik sınıf ile Mısır Hıdivi arasındaki siyasi manevralara bırakacaktır. Kısacası Tanzimat Dönemi ile birlikte Bâbiâli, Osmanlı iktidarının ana aktörü durumuna yükselirken Mısır Hıdivi'nin bürokratik iktidarı parçalamaya dönük girişimleri de oldukça sert şekilde karşılanacaktır. Başka bir deyişle Hıdiv İsmail'e iktidarın gerçek sahibinin Bâbiâli olduğu, uygulanan politikalar ve sembollerle açıkça gösterilecektir.

Mısır (Yalnızca) Mısırlıların Değildir: Yukarıda da belirtildiği gibi XIX. yüzyılın ilk yarısında başlayan Mısır Sorunu, yüzyıl boyunca Osmanlı siyaset gündemini meşgul eden önemli konular arasında kalmaya devam eder. Ancak Londra Antlaşması'nın imzalanması ile Mehmed Ali Paşa İsyanı'na son verilir. İngiltere'nin, Osmanlı bütünlüğünün önemi ve vazgeçilmezliğine dönük konvansiyonel politikası, Osmanlı-Mısır Savaşı'nın kaderini de tayin eder. İngiltere'nin, özellikle Palmerston'dan itibaren geliştirdiği Osmanlı yanlısı siyasetinin daha aktif bir içeriğe kavuşmasında 1838 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın katkısı unutulmamalıdır. Nitekim Avusturya'nın İngiltere büyükelçisi Prens Esterhazy, Londra'ya giderken Viyana'ya da uğrayan Mustafa Reşid Paşa'ya, İngiltere'yi, Osmanlı Devleti'nin siyasetine aşına bulacağını söyler ve bu durumu Serbest Ticaret Anlaşması'na bağlar (*BOA.. HAT.*, 829 / 37501B, 1 Şaban 1254 / 20 Ekim 1838).⁴ Dolayısıyla Serbest Ticaret Anlaşması'nın varlığı, Londra Antlaşması'nın imzalanması için önemli bir avantaj sağlamıştır. Antlaşma ile isyanın bitirilmesinin ardından merkez ile çevre arasında iktidarın aktörünü belirlemeye yönelik silahlı çatışma, yerini siyasi ve diplomatik oyunlara bırakır.

İktidar için verilen mücadelenin yöntemindeki değişme, özellikle 1850'lerden itibaren açıkça hissedilir. Hıdiv İsmail'in selefi Said Paşa döneminde, Mısır'ı Osmanlı egemenliğinin sınırları dışına çekerek bağımsız bir devlet yapmak şeklindeki mukaddes ideal, Süveyş Kanalı'nın açılması için gösterilen gayretle berraklaşır. Said Paşa'nın, kanalın açılması uğruna verdiği mücadeleyi Bâbiâli bağımsız Mısır hayalinin açık bir yansıması olarak nitelendirir. Kanalın açılması için 1850'lerden itibaren büyük çaba gösteren Ferdinand de Lesseps, Paris Kongresi (1856) sırasında bu düşüncesini büyük devletlerin temsilcilerine açar. Kongre'deki Osmanlı temsilcisi Âli Paşa, Bâbiâli'nin kanal fikrine tamamen karşı olduğunu, İngiliz temsilcisi Lord Cowley'e ifade eder. Cowley, Âli Paşa'nın, Mısır Valisi Said Paşa'nın asıl amacının bağımsızlık olduğunu bildiğini ve bu nedenle, konuya sıcak bakmadığını belirtir (Marlowe 1964: 108). Başka bir ifade ile

Süveyş Kanalı'nın açılması, Hindistan'a giden yolda Mısır'ın varolan önemini artırırken uluslararası sisteme daha kuvvetli şekilde entegre olmasını da beraberinde getirecektir. Böyle bir sonuç ise Mısır'ı idare edenlere göre Osmanlı hakimiyetinin gevşetilmesini, hatta uluslararası konjonktürün sağlayacağı imkanla, bağımsızlığı doğuracaktır (Marlowe 1964: 177).

Gerek Said Paşa gerek ardından gelen Hıdiv İsmail'e göre Süveyş Kanalı'nın açılması, Mısır'ın bağımsız bir ülke olmasına dönük hayalin gerçekleştirilmesinde önemli bir kavşağın dönülmesi anlamına gelir. Mısır'ı, Avrupa siyaset ve diplomasisinin mühim bir parçası hâline getirerek Osmanlı hakimiyetinin sınırlandırılacağı düşüncesi, yüzyılın ilk yarısında Mehmed Ali Paşa tarafından ortaya konulan siyasetin bütünüyle terk edildiğine işaret eder. Çünkü Mehmed Ali Paşa, Süveyş Kanalı'nın açılmasını, Mısır'ın geleceği ve bağımsızlığı için en büyük tehditlerden biri olarak kabul eder. Mehmed Ali Paşa'ya göre Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Mısır, Avrupalı devletlerin sonu gelmez müdahalelerinin malzemesi hâline gelecektir. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa iktidar yıllarında, Akdeniz ile Kızıl Deniz'in birleştirilmesine dönük pek çok projeyi, ustalıklı reddetmeyi başarır. Paşa, açılacak bir kanalın, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na benzeyeceğini ve bu iki suyolunun, Osmanlı Devleti'ni, Avrupa siyasetinin gündeminde tutmasına benzer şekilde Mısır'ı, Avrupa müdahalesinin sınırları içine çekeceğine inanmaktadır (Goldschmidt 1988: 23; Sonbol 1998: 4-5; Bullard 1961: 183).

Mehmed Ali Paşa döneminde Süveyş Kanalı'nın açılmasına yönelik olumsuz yaklaşımın aksine Said Paşa döneminde kanal imtiyazının verilmesi ile birlikte Mısır, yeniden Osmanlı siyasetinin ana başlıklarından biri hâline gelir. Ancak Mısır'ın Bâbüâlî'yi meşgul etmeye başlaması, İsmail Paşa dönemine rastlayacaktır. Hıdiv İsmail'in, politikalar ve semboller üzerinden sergilediği bağımsızlığı çağrıştıran uygulamaları, Osmanlı iktidarının yeni aktörü olan Bâbüâlî'nin de siyasal alanı (tamamen) kapladığı 1860'lı yıllara tesadüf eder. Süveyş Kanalı'nın varlığına eklenen İsmail Paşa'nın politikaları, Mısır'ın Osmanlı gündemini işgal etmesinin altında yatan yeni bir neden olarak dikkati çeker. Hıdiv İsmail, Mısır'ın bağımsız bir ülke hâline getirilmesine tutkuyla bağlıdır. Dolayısıyla Mısır'ın modernleştirilmesi için her türlü çabayı gösterecektir (Marsot 1986: 69).⁵

İsmail Paşa'nın varlığı bir yana, 1866 yılında çıkan Girit İsyanı da Bâbüâlî'yi meşgul eder. Osmanlı XIX. yüzyılında hemen her sorunda olduğu gibi Girit İsyanı da hızlı bir şekilde bastırılmamasından dolayı Avrupa müdahalesini davet eden bir sürece girer. Ancak Âlî Paşa'nın çizdiği ustaca diplomatik ve siyasî strateji sayesinde sorun, Avrupalı devletlerin müdahalesine izin verilmeyen çözüme kavuşturulur. Fakat buradaki sınırlar içinde, Girit İsyanı'nın

önemi, Bâbüâlî ile Hıdiv İsmail arasındaki iktidar mücadelesine ivme kazandıran yeni bir faktör olmasında gizlidir. Diğer bir ifade ile Girit İsyanı'nın siyasi gündemi meşgul ettiği günler, Mısır'ın bağımsızlaştırılmasına yönelik hayalin de beslenip güçlendiği bir zamana tesadüf eder.

İsyan sırasında sadece Girit'le uğraşılmamış, Sırbistan'da çıkan huzursuzluklar nedeniyle Belgrad Kalesi, Sırbistan'a terk edilmek zorunda kalınmıştır. Bunun yanı sıra isyanın yaratmış olduğu kaotik ortamın etkisiyle Eflâk-Boğdan'da da bir takım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Hıdiv İsmail ile yaşanan gerilimin tohumları da bu bunalım ortamında atılmıştır. Ancak Girit'teki kargaşanın yaratmış olduğu yoğun iç ve dış siyasi gündem nedeniyle Hıdiv'le ilgili sorun ertelenmiş, tansiyonun düşmesinin ardından adeta bir tedib hareketine başlanmıştır.

Aşağıda da görüleceği gibi Girit İsyanı'nın yarattığı karmaşıklığın giderilmesi, Bâbüâlî'nin, Hıdiv İsmail'i gündeminin ilk sıralarına yerleştirmesi için gerekli fırsatı da beraberinde getirir. Diğer bir ifade ile karmaşık atmosferin yarattığı uygun ortamda, Mısır idaresinin hakimiyeti bölmeye dönük girişimlerine isyanın ardından oldukça sert ve kararlı itirazlar yöneltilir. Bâbüâlî'nin, Hıdiv'in eylemlerine cevap olarak geliştirdiği tezler, Tanzimat Dönemi'nin ruhu ile eşanlamli şekilde, yasallık ilkesi üzerine inşa edilecektir. Nitekim Osmanlı yönetimi rahatsızlıklarını ifade ederken devletin dayandığı siyaset ve hukuk felsefesini yardıma çağırarak ve *halkın hâmi ve sâhib-i şer'i ve tabi'isi olan pâdişâh-ı adâlet-penâh*ın da şikayetçi olduğunu açıklayacaktır (BOA. Y. EE., 90 / 13, 18 R. Ahir 1286 / 28 Temmuz 1869). Kısacası Mısır idaresine yöneltilen eleştiri, kanuna ve doğal hukuka dayandırılmaktadır.

Bâbüâlî'nin en önemli itirazları arasında Hıdiv'in, güçlü ve modern donanımlı bir ordu yaratmayı amaçlayan icraatları yer alır. İsmail'in, Avrupa ve A.B.D.'ye sipariş ettiği yüz bin iğneli tüfek ile Fransa ve Triyeste tersanelerine sipariş ettiği iki adet fırkateynin yanı sıra Mısır ordusunda istihdâm edilen Amerikalı subaylar, Bâbüâlî'ye göre Mısır idaresinin hayalini ve projesini açıkça gösteren kanıtlardır. Kaldı ki bütün bu yapılanların bağımsız bir devlet kurmaya dönük niyetin ve programın parçası olduğunu yalnızca Bâbüâlî düşünmez. Rusya da Hıdiv'in amacının bağımsız bir devlet kurmak olduğunu belirtir. Ruslara göre *Hıdiv-i Mısır müstakil olmak ister. İkdâm ve kuvveti buna müsâ'iddir* (Basiret, Numro 377, 10 R. Evvel 1288 / 30 Mayıs 1871).

Bâbüâlî'nin yanı sıra bazı yabancı devletlerin de gördüğü müstakil Mısır hedefine dönük olarak Hıdiv'in, Avrupa ülkeleri ve A.B.D.'ye sipariş ettiği tüfeklerin bir kısmının yapımı tamamlanarak satın alınır. Benzer şekilde

Fransa ve Triyeste'ye sipariş edilen gemilerin yapımı da tamamlanır. Ancak Bâbiâli, Hıdiv'e, kendisine tanınan imtiyazda Mısır askerinin sayısının 30 bin ile sınırlandırıldığını ve *şerâ'it-i merkûme dâbilinden çıkmamış olmak zımında Fransa ve Triyeste'de derdest-i inşâ olan zırhlı gemilerden dabî sarf-ı nazar olunacağında kat'â şübhe olmadığını* hatırlatır (BOA. Y. EE., 90 / 13, 21 C. Evvel 1286 / 29 Ağustos 1869). Kaldı ki Mısır, Osmanlı Devleti için vazgeçilemeyecek önemdedir (BOA. Y.EE., 90 / 20, 21 C. Evvel 1286 / 29 Ağustos 1869) ve Osmanlı toprak bütünlüğü Mısır'ı da kapsadığı için (BOA. Y. EE. 90 / 13, 18 R. Ahir 1286 / 28 Temmuz 1869) bağımsız bir idareyi ima edecek hiçbir harekete izin verilemez. Zira Osmanlı toprak bütünlüğü, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Avrupa'nın garantisi altına konulmuş ve Osmanlı Devleti, Avrupa Uyumu'nun bir parçası hâline getirilmiştir (Beydilli 1999: 43; Shaw-Shaw 2000 c.II: 180). Kısacası Mısır'ın devlet için önemi açıkça ortaya konulurken Osmanlı toprağının yekpareliğine ilişkin vurgu, uluslararası hukukun sağladığı yeni bir meşruiyet çerçevesi ile daha da güçlendirilmiştir.

Avrupa tarafından da garanti altına alınan Osmanlı toprak bütünlüğünün, Mısır'ı da kapsadığı şeklindeki vurgu, Bâbiâli iktidarının uluslararası meşruiyete de sahip olduğunu açıkça hatırlatır. Böylece Hıdiv İsmail'e, Avrupa ülkelerinden -özellikle Fransa- beklediği yardım ve desteğin de meşru olmayacağı şeklinde bir imada bulunulduğu söylenebilir.⁶ Buradan hareketle silah ya da gemi alımı gibi bağımsızlığı veya bağımsızlık hayalini çağrıştıran icraat da doğal olarak meşru sınırların ihlâli anlamına gelir. Dolayısıyla Hıdiv İsmail'in silah ve gemi satın alması kalkışması kabul edilemez.

Bâbiâli'nin silah ve zırhlı gemiler konusundaki hassasiyetinin altında esas olarak yeni ve modern bir ordu yaratmakla bağımsız bir devlete ulaşmak arasındaki yakınlık yatar. Oysa, *Hıttâ-i Mühimme-i Mısıriyye ki Memâlik-i Hazreti Hilâfet-penâhînin bir cüz'-i azîmi olduğundan asâkir-i muntazama-i Mısıriyye...asâkir-i şâhânedan ma'dûd* (BOA. Y. EE., 90 / 13, 21 C. Evvel 1286 / 29 Ağustos 1869) olmak zorundadır. Mısır askerinin Osmanlı ordusunun parçalarından biri olduğu vurgulanarak ordu ile bağımsızlık arasında kurulan denklemin tasfiyesine çalışılır. Çünkü Mısır Ordusu'nun takviye edilmesi anlamına gelen silahlar ve gemiler, Bâbiâli otoritesinin bölündüğünü ima eder. Başka bir deyişle Memâlik-i Mahrûse'nin parçası olmasına karşın Mısır'da güçlü bir ordu kurulmaya çalışılması, müstakbel hayalin muhtevasını da şüpheyeye yer bırakmayacak şekilde ele verir. Nitekim Hıdiv'in orduyu, yani bağımsız Mısır'ı tahkîm etmeye dönük Avrupa ve A.B.D'ye verdiği siparişler yakından izlenir (*Kevkeb-i Şarkî*, Nüsha 7, 10 Ramazan 1286 / 13 Aralık 1869).

Bâbîâlî, Hıdiv'in Triyeste tersanelerine sipariş ettiği zırhlı korvetin akıbetini dikkatle takip eder. Triyeste şehbenderi Rober Efendi, Viyana sefaretine konuyla ilgili olarak detaylı bilgiler verir. Şehbender, korvetin bütün özelliklerini açık şekilde anlatır. Rober Efendi, *Hıdiv-i Mısır tarafından inşaşı Triyeste'ye sipâriş olunan zırhlı korvet her biri yüz ellîşer çapında dört aded Armstrong topu ile techîz olunacaktır* diyerek konuyu tamamlar (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 870, Ek 1. 10 Ağustos 1869). Diğer bir ifade ile korvete ilave edilecek olan dört adet topun, XIX. yüzyıl Osmanlı-Mısır münasebetindeki olumsuz anılarla yüklü hafızayı tahrik ettiği belirtilebilir.

Yüzyılın ilk yarısında bağımsızlık hayali ve idealinin yön verdiği mücadele, 1860'ların sonunda ortaya çıkan yeni iktidar savaşındaki kaygıları ve kompleksleri de tayin eder. Mehmed Ali Paşa'nın, bağımsızlık rüyasının Hıdiv İsmail'in icraatına yönelik korku ve kuşkuyu beslediği söylenebilir. Dolayısıyla İsmail'in Mısır Ordusu'nu geliştirme ve modernize etmeye dönük eylemleri, Osmanlı yönetici eliti tarafından daha büyük bir projenin detayları olarak değerlendirilir. Nihayet askerî alandaki çabalar ile Mısır'daki Osmanlı egemenliğinin sınırlarının daraltılması ve tamamen tasfiyesinin hedeflendiğini iddia etmek, yanlış sayılmaz.

Hıdiv, ordunun modernizasyonunun yanı sıra komuta kademesinin de Osmanlı etkisinden kurtarılması gerektiğine inanır. Bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla özellikle Amerikalı subayların Mısır ordusunun komuta kademesinde istihdam edildiği anlaşılıyor (BOA. HR. SYS., 44 / 26, 11 Kasım 1870; *Basiret*, Numro 67, 1 Safer 1287 / 3 Mayıs 1870).⁷ Amerikalı subayların, Mısır ordusunun komuta kademelerine yerleştirilmesindeki temel amacın, ordu içindeki hiyerarşik düzeni sarsmak olduğu söylenebilir. Böylece Mısır'daki Osmanlı hakimiyetinin kaldırıcı niteliğindeki askerî yapıya müdahale edilerek Osmanlı iktidarının zayıflatılması amaçlanır. Bu niyet o kadar açıktır ki ordu hiyerarşisini bölerek etkisizleştirmek için yabancı subayların komutasında iki yeni erkân-ı harb dairesi daha kurulur. Mevcuda eklenen bu iki yeni daire, kısa süre sonra ordu içinde gerilime ve Türk subaylar ile yabancı subaylar arasında sorun yaşanmasına neden olur (*Basiret*, Numro 68, 2 Safer 1287 / 4 Mayıs 1870). Amerika'dan getirilerek Mısır Ordusu'nda istihdam edilen subaylar arasında özellikle Albay Stone'un, ordunun modernizasyonu ve yeniden yapılandırılmasında hayli etkin olduğu anlaşılıyor (Vatikotis 1961: 8).

Orduyu Mısırlılaştırmak uğruna atılan her adım aslında Tanzimat Dönemi'nin ideolojisi sayılabilecek kapsayıcı Osmanlılık formülünün de tehlikeye atılması anlamına gelir. Ordudaki Osmanlı komutasının gevşetilmesine dönük eylemler, Tanzimat Dönemi'nde yeni bir kuvvet merkezi olarak Osmanlı siyasetine katılan Bâbîâlî iktidarının tehdit edilmesi ile eşanlıdır. Nihayet

iktidarın sigortası konumundaki askeri gücün, Osmanlı etkisinden kurtarılmaya çalışılması, Osmanlı egemenliğinin de yok edilmesiyle eşdeğerdir. Böylece Mehmed Ali Paşa döneminden itibaren Mısırlıların orduya alınarak silahlı gücün Osmanlı hakimiyetinden temizlenmesine yönelik projenin, farklı bir kamuflajla devam ettirildiğini söylemek yanlış sayılmaz. Mehmed Ali Paşa, ordunun Osmanlı etkisinden kaldığı sürece Mısırlıların kendilerine ait bir ülkeleri olduğunu iddia edemeyeceklerini vurgular (Marsot 1986: 59).

Hıdiv İsmail'in, Mısır ordusu üzerinden yaratmayı denediği Mısırlılık bilincinin, Bâbîâlî'nin Osmanlı milleti rüyasına karşı bir itiraz olduğu açıkça görülür. Böylece Bâbîâlî, Mısır'da uygulamaya konulan icraatın, iktidara ortak olma talebi ile yakından ilgili olduğuna inanır. Nitekim 1860'lar ve 70'ler boyunca Osmanlılık fikri ile Mısırlılık düşüncesinin ciddi bir çatışma içine girdiği belirtilebilir (Jankowski 1980: 229). Hatta Hıdiv İsmail döneminde Osmanlı hilafetine alternatif bir Mısır/Arap halifeliği projesi de tartışmaya açılır (Gershoni – Jankowski 1986: 18; Jankowski 1980: 256). Aslında pek çok konuda olduğu gibi hilafet konusunda da İsmail'in, dedesi Mehmed Ali Paşa'dan etkilendiği açıktır. Mehmed Ali Paşa da halifelik olmasa bile asayişin sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti'nin, Araplarla meskûn topraklarının ayrı bir siyasi organizasyon altında örgütlenmesi gerektiğine inanmaktadır (*BOA. HAT.*, 829 / 37503D, 29 Zilhicce 1250 / 28 Nisan 1835).⁸ Kısacası Hıdiv İsmail, Mısır ordusunun her türlü Osmanlı etkisinden kurtarılmasını iktidar mücadelesinde öne geçmek için atılacak önemli bir adım olarak görür. Dolayısıyla bağımsız Mısır hayaline giden güzergahta, ordunun ve Mısır milletinin inşa edilmesi önemli bir kavşağın dönülmesi anlamına gelir.

Bu önemli aşamanın kaydedilmesindeki en hayati araçlar arasında XIX. yüzyılda diğer bütün ulus inşa etme örneklerinde görüldüğü gibi dil gelir. Bu kabulün bir sonucu olarak orduda ve hükümet dairelerinde Osmanlıca'nın yerini Arapça alır. Böylece Bâbîâlî'nin Osmanlı milleti programına da açıkça muhalefet edilmiş olur. Mısır'da yapılan bütün bu icraatın altındaki ana fikrin bağımsızlık olduğu, Osmanlı kamuoyu tarafından da anlaşılır ve

“...şimdiye kadar lisân-ı resmî makamında bulunmuş olan Osmanlıca'dan ferâgatle Arabca'ya râğbet idilmektedir işte bu tahavvülât-ı zâhiyenin cümlesi dahî hıttâ-i Mısıriyye'nin Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne ile vâkı' olan revâbıtının infikâki hakkında bir tasavvur-ı kat'î bulunduğu birer emâre-i bâhirelerdir” denilir (*Basiret*, Numro 2, 27 Şevval 1286 / 30 Ocak 1870).⁹

Türkçe'nin yerine Arapça'nın resmî dil olarak kabul edilmesine yönelik çabalar, Mısır Valisi Said Paşa döneminde başlar. Said Paşa döneminde

temelleri atılan bu gelişme, Hıdiv İsmail ile birlikte daha sistemli bir içeriğe kavuşur (Baer 1968: 150). Ordu ile Mısır milletinin inşası arasında kurulan denklem, Osmanlı'nın yerine Arapça'nın ikâme edilmesi ile birlikte değerlendirildiğinde Hıdiv'in, Osmanlı hakimiyetine son vermenin çarelerini aradığı açığa çıkar. Kısacası sorun, merkezi yönetim ile taşradaki idare arasında cereyan eden idarî bir anlaşmazlığın ötesine geçerek iktidarın yeniden paylaşılmasına dönük bir içeriğe kavuşur. Kaldı ki 1869 yılının yaz ayları boyunca Avrupa başkentlerine yaptığı gezilerde, Hıdiv'in bağımsızlık ya da en azından Osmanlı hakimiyetini gevşetmenin yollarını araştırdığı görülür.

Hıdiv İsmail, bağımsız Mısır'ın yaratılması için Avrupa ülkelerinden sağlayacağı desteğin çok önemli olduğunu düşünür. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılacak olması İsmail Paşa'yı, Mısır'ı, Avrupa sistemine bağlayarak Osmanlı egemenliğini yıpratma konusunda daha istekli hâle getirir. Bu nedenle sıklıkla Avrupa ülkelerine seyahat eder ve protokolde kendisine bağımsız bir ülkenin hâkimi gibi muamele edilmesine çalışır. Osmanlı bürokrasisinin özellikle yurt dışındaki Osmanlı temsilcilerinin, Hıdiv'in karşılaşma şekliyle yakından ilgilenmeleri de konuya gösterilen dikkati ve özeni berraklaştırır. Mesela, 1869 yılının Haziran ayında Berlin'e yaptığı ziyaret sırasında Prusya Kralı'nın, *Hıdivi Saltanat-ı Seniyye'nin mabkûmu makamında tutmak mu'âmele-i müstakimesinden insirâf ve udül itmemiş olduğu ve müşârinileyhe zât-ı hazreti pâdişâhının tâbi-i mümtâzı mu'âmelesini icrâ ettiğini*, Berlin Sefareti haber verir (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 865, Ek 1. 12 Haziran 1869). Başka bir ifade ile Osmanlı veya bu sınırlar içinde Bâbiâli iktidarı ile Hıdiv arasındaki yüksek tansiyon, Avrupa siyasetinin de gündemine girer. Nitekim Hıdiv, Berlin ziyaretinin ardından Londra'ya gider. Londra'da Dışişleri Bakanı Lord Clarendon ile görüşür. Görüşmeden kısa süre sonra Osmanlı'nın Londra Büyükelçisi Musurus, Clarendon'dan bir randevu alır.

Lord Clarendon ile Kostaki Musurus arasındaki görüşme, Hıdiv ile Bâbiâli arasındaki mücadelenin, Mısır'ın bağımsız ya da tâbi bir ülke olarak kalıp kalmayacağıyla ilgili olduğunu tamamen berrak hâle getirir. Clarendon, Hıdiv İsmail ile mülakata, *müşârinileyhe zât-ı şevket-simât-ı hazreti pâdişâhının bir tâbi-i olduğu* hatırlatarak başladığını Musurus'a nakleder (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 867, Ek 1. 1 Temmuz 1869). Clarendon'un Hıdiv ile sohbetine giriş olarak seçtiği cümle bile konunun Avrupa siyaset çevrelerinde de iktidara ilişkin bir muhtevaya sahip olduğunu anlaşıldığını gösterir. Kaldı ki Clarendon, Hıdiv'in bağımsızlığa, dolayısıyla iktidara sahip olmaya dönük ihtirasının tamamen farkında olduğunu göstererek *metbû'-ı meşrû'-ı mu'azzamına sadâkat ve itâ'atkârlıkda devâm itdike ve arz-ı Mısır Memâlik-i Mahrûse'nin eczâ-yı mütemmimesinden ma'dûd ol-*

dukca kendisinin Mısır idaresinde kalacağını belirtir (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 867, Ek 1. 1 Temmuz 1869).

Clarendon'un, Hıdiv ile görüşmesi hakkında Musurus'a bilgi verirken seçtiği cümleler, sorunun özellikle Osmanlı yönetimi tarafından nasıl algılandığının ipuçlarını da ele verir. Hıdiv'e, padişahın bir *kulu* olduğunun hatırlatılması, İngiltere'nin bu iktidar mücadelesinde tarafını seçtiğini ima ederken itaat ettiği sürece geleceğe ilişkin korku duymaması gerektiğini belirtmesi de Bâbüâlî'ye zımnî bir uyarı olarak kabul edilebilir. Zira İsmail Paşa, Clarendon ile yaptığı görüşmede, Bâbüâlî'nin kendisi hakkında İstanbul'da çevrilen entrikalara izin verdiği ve bu nedenle korku içinde olduğunu belirtir (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 867, Ek 1. 1 Temmuz 1869).¹⁰ Nihayet Clarendon, İngiliz siyasetinde herhangi bir değişme olmadığını -yani Osmanlı bütünlüğünden (şimdilik) taviz veril(e)meyeceğini- açıkça vurgularken Mısır'da müstakil bir idare idealini dolayısıyla İsmail Paşa'nın iktidar talebini reddeder.

Bağımsız bir iktidar sahibi olma hayalinin suniliğine ilişkin Berlin ve Londra'dan alınan cevapların ardından Hıdiv, 1869 gezisinin son durağı olarak Petersburg'a uğramak ister. Ancak Ruslar, Çarın yaz tatili için Livadya Sarayı'na (Akmescit-Kırım) gittiği ve tatil süresince herhangi bir görüşmede bulunmak istemediğini belirterek Hıdiv'in talebini geri çevirirler. İsmail Paşa, Rusya'dan da aradığı desteği bulamayacağını anlayınca Mısır'a dönme kararı verir. Petersburg'daki Osmanlı temsilcisi Komnenos Bey, Hıdiv'in Rusya'ya uğramayacak oluşunu değerlendirirken *zann-ı âcizâneme göre bu hâlden buraca daha ziyâde hoşnûdî ve memnûniyet husûle gelmiştir* (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 868, Ek 1. 16 Ağustos 1869) diyerek Rusya'daki atmosferin de Prusya ve İngiltere'den farklı olmadığını iddia eder.

1869 yılındaki Avrupa ziyaretinin, Hıdiv'in beklediği etkiyi yapmadığını söylemek yanlış sayılmaz. 1869 senesinin, gerek Osmanlı gerek Avrupa tarihi açısından önemli bir anın başlangıcı olduğu belirtilebilir. Ocak 1869'da III. Napoléon'un çağrısı üzerine Paris'te bir konferans toplanmış ve Girit İsyanı'nın neden olduğu Osmanlı-Yunan gerginliği, tamamen Osmanlı tezleri doğrultusunda bir sonuca kavuşturulmuştur (Shaw – Shaw 2000 c. II: 194). Dolayısıyla Avrupa'da, Osmanlı'nın siyasî ve diplomatik prestijinin arttığı bir yıl söz konusudur (*Kevekb-i Şarkî*, Nüsha 9, 12 Ramazan 1286 / 16 Aralık 1869). Ancak 1869'un asıl önemi Avrupa/Dünya siyasetinde etkisi XX. yüzyılda da devam edecek olan köklü ve yapısal bir denge değişiminin başlangıcını işaret etmesindedir. Hıdiv'in, 1869 yılının yaz ayları boyunca Avrupa ülkelerine yaptığı seyahat, Fransız-Alman nefretinin kayda geçirildiği Sedan Muharebesi'nden hemen öncedir. Başka bir ifade ile Hıdiv'in seyahatine, Avrupa diplomasi ve siyaset

çevrelerinde Fransa-Prusya Savaşı'nın fısıltıları eşlik eder.¹¹ Kısacası kıta siyasetindeki yeni denge arayışının yarattığı huzursuz ortamın, Hıdiv'in ziyaretini senkronik olmaktan çıkardığı da iddia edilebilir. Nihayet bütün bu ziyaret macerasının, Hıdiv'in ihtirasları ile ilgili olduğu ve Bâbiâli tarafından yakından izlendiği tespit edilir.

Hıdiv İsmail'in, Avrupa ülkelerine düzenlediği gezi, Bâbiâli'nin şiddetle itiraz ettiği iki temel konuda Avrupa'nın yardımına müracaat edilmesiyle ilgilidir. Bunlar, Süveyş Kanalı ve Hıdiv'in imar faaliyetleri nedeniyle Mısır'da giderek artan finansal ihtiyacı karşılamak için yeni borç alınması ile Mısır hukukunu, Osmanlı hukuk sisteminin dışına çıkarmak için yeni bir *Usûl-i Mehâkim Nizamnâmesi* yazılması şeklinde özetlenebilir (*BOA. Y. EE.*, 90 / 13, 18 R. Ahir 1286 / 28 Temmuz 1869; *BOA. Y. EE.*, 90 / 20, 28 Şaban 1286 / 3 Aralık 1869).

Hıdiv İsmail'in bu iki konu üzerindeki ısrarını, Avrupa seyahatinden dönüşünde de sürdürdüğü anlaşılıyor. Bâbiâli, kendisine sorulmadan alınacak herhangi bir borcu onaylamayacağını ilân ederek aldığı kararı, Paris ve Londra elçiliklerine de iletir (*Basiret*, Numro 61, 19 Muharrem 1287 / 21 Nisan 1870). Bâbiâli'nin, konuyu sert şekilde protesto etmesinin nedeni, *hukûk-ı mukaddese-i Devlet-i Aliyye*'nin ihlâl edilmesinden ötürüdür (*Basiret*, Numro 64, 26 Muharrem 1287 / 28 Nisan 1870). Nitekim Londra sefiri Musurus'un, Lord Clarendon'a sunduğu protesto mektubu da konunun borçlanmadan ziyade otorite meselesi ile ilgili olduğunu berraklaştırır. Musurus, 1867 yılında hıdivlik unvanının verildiği fermanla Bâbiâli'nin izni olmadıkça Hıdiv'in borçlanamayacağını açıkça kayıtlı olduğunu belirtir (*Basiret*, Numro 77, 15 Safer 1287 / 17 Mayıs 1870).

Musurus'un sözlerinden önce de Bâbiâli ile Hıdiv arasında, konu üzerinde ciddi bir anlaşmazlığın olduğu dikkati çeker. Sadrazam Âli Paşa, Hıdiv'e gönderdiği mektupta, *istikrâz-ı hâricîye lüzûm görüldüğü takdîrde emsâl ve sâbıkları vechile hâki-pâyi hümayûn-ı hazreti mülûkânedan istizân* buyurulacak emre göre hareket edilmesi gerektiğini belirtir. Zira Hıdiv'e lûtfedilen fermânlar bunu zorunlu kılmaktadır (*BOA.*, *Y. EE.*, 90 / 20, 21 C. Evvel 1286 / 29 Ağustos 1869). Âli Paşa'nın borçlanma konusundaki hassasiyeti, iktidara dönük kıskançlığın yanı sıra Mısır hazinesinin iflâsa sürüklendiğine dönük endişeyle birlikte değerlendirilmelidir. Âli Paşa, dış borca başvurarak Hıdiv'in, Mısır'ın bugünü ve geleceğini ipotek altına almakta olduğunu belirtir (*BOA. Y. EE.*, 90 / 13, 21 C. Evvel 1286 / 29 Ağustos 1869). Nitekim Âli Paşa, sadaret dönemi boyunca Mısır'ı, Avrupalı devletlerin kuklası hâline getirecek borçlanma konusunda oldukça dikkatli davranarak Hıdiv'in aşırı borçlanmasını engellemeye çalışır (Marlowe 1964: 283).¹² Oysa Hıdiv İsmail,

Âli Paşa'nın bu uyarısına açıkça meydan okur. Âli Paşa'ya verdiği cevabın tonu, Mısır'ın şimdilik tâbi, ancak nihai hedefin bağımsızlık olduğunu açık hâle getirir. Hıdiv, idaresi kendisine terk edilmiş olan Mısır'da her türlü icraatı yapmaya hakkı olduğunu ve borçlanma konusunda Bâbiâli'nin iznini istemesi hâlinde fermanlarla kendisine tanınan yetkilerin anlamsız hâle geleceğini açıklar (*BOA. Y. EE.*, 90 / 20, 28 Şaban 1286 / 3 Aralık 1869).

Borçlar üzerinden yürütülen tartışma, ordunun modernizasyonu ya da Hıdiv'in Avrupa gezisi sırasında yaşananlara benzer şekilde görüldüğünden farklı olarak Bâbiâli iktidarının sınırları ve kapasitesinin test edilmesi anlamına gelir. Yukarıda da vurgulandığı gibi Hıdiv'in başka bir merkeze tâbi olmak istememesi, Tanzimat Dönemi'nde kurulan bürokratik iktidarın etki alanının daraltılmasını çağırıştırır. Bürokratik iktidarın merkezi sayılan Bâbiâli ile Hıdiv arasındaki mücadele o kadar açıktır ki Hıdiv, bütün girişimlerini adeta formel bir çatı altında toplayacak yeni bir Mısır hukuku yaratılmasını açıkça talep edecektir.

Hıdiv İsmail'in Mısır Hukuku'nu, Osmanlı hukuk dairesinin dışına çıkararak Mısır'ı, Osmanlı sisteminden koparmayı amaçladığını söylemek yanlış sayılmaz. Aslında Mehmed Ali Paşa'dan itibaren Mısır hukukunu Osmanlı hukuk sisteminin dışına çıkarmaya dönük girişimlere başlanmıştır. Mesela Mehmed Ali Paşa 1843 tarihli Ceza Kanunnamesi'ni uygulamak yerine 1844 yılında kendi ceza yasasını hazırlamıştır. Mehmed Ali Paşa'dan sonra Mısır valisi olan Abbas ve Said Paşalar döneminde de benzer bir yol takip edilmiş ve 1851 tarihli ceza kanunnamesi 1855 yılına kadar uygulamaya konulmamıştır (Anderson 1968: 212-213). Bu kanunnamelerde idam cezası, Sultanın onayına bırakıldığı için kanunnamelerin Mısır'da uygulanması, Mısır'ın gerçek sahibinin Osmanlı padişahı olduğunu anlatıyordu. Başka bir deyişle Sultanın yaşam hakkına son verme yetkisi, iktidarın gerçek sahibini de işaret ediyordu. Dolayısıyla Hıdiv İsmail'in yeni bir hukuki yapı oluşturmaya çalışması, bu birikimin ışığında daha anlamlı hâle gelmektedir.

Hıdiv İsmail, 1866-1867 yıllarında Fransız Medeni Kanunu'nu tercüme ettirerek Mısır'da uygulamaya koymuştur (*BOA. Y. EE.*, 91 / 29, Fi 3 Şaban 1284 / 30 Kasım 1867). Medeni kanunun ardından Hıdiv İsmail, Yeni bir Usûl-i Mehâkim Nizamnamesi hazırlanması ve Mısır Mahkemeleri'nin yeniden düzenlenmesini istiyordu. 1869 yılında Mısır parlamentosu sayılabilecek *Meclis-i Nüvvâb*'da nizamnâme hakkında yaptığı konuşma da (*Terakki*, Numro 79, 8 Zilkaa 1285 / 20 Şubat 1869) konuya verdiği önemin işareti olmalıdır. Hıdiv, özellikle yabancılar ile Osmanlı tebaası arasındaki uyumsuzluklarda daha etkin bir yapı kurmayı hayal ediyordu. Zira Mısır'da da, Osman-

lı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi konsolosluk mahkemelerinin neden olduğu ciddi bir hukukî kaos söz konusudur. Ancak bu yeni nizamname ile asıl arzulan şey, Mısır Mahkemeleri'ne yabancı hakimlerin alınması yoluyla Osmanlı iktidarını sınırlandırmaktır. Nitekim Bâbiâli açısından Hıdiv'in projesi o kadar açıktır ki konuyla ilgili olarak hazırlanan nizamname suretini İstanbul'a getiren Nubar Paşa, beklediği cevabı alamaz. Sadrazam Âli Paşa'nın Bebek'teki yalısında yapılan toplantıda, Mısır'ın bir Osmanlı toprağı olduğu ve ülkenin diğer bölgelerinde bulunan yabancı uyrukluların tâbi olduğu kuralların, Mısır'da yaşayanları da bağlayacağı vurgulanır. Ayrıca yapılacak genel bir hukukî düzenleme ile birlikte Mısır'ın durumunun ele alınacağı da belirtilir (*Basiret*, Numro 47, 30 Zilhicce 1286 / 2 Nisan 1870). Öte yandan meselenin gündeme getirildiği ilk günlerde III. Napoléon'un konuya pek sıcak yaklaşmaması da Osmanlı yönetimini rahatlatan bir başka faktör olmuştur (*Basiret*, Numro 45, 27 Zilhicce 1286 / 30 Mart 1870). Ardından Fransa-Prusya Savaşı'nın çıkmasıyla Osmanlı yönetimi Hıdiv'in isteklerini geri çevirebileceği daha uygun bir dış konjonktüre kavuşmuştur (*Basiret*, Numro 367, 28 Safer 1288 / 19 Mayıs 1871).

Avrupa'daki atmosferin de yardımıyla Bâbiâli, bütün Osmanlı toprağını kapsayacak bir hukuk reformunun, Mısır'ı da içine alacağını hatırlatarak ülkenin ve iktidarın yekpareliğinin altını çizmiş olur. Dolayısıyla Hıdiv'in yeni bir usûl-i mehâkim nizamnamesine dönük arzusunun, Mısır'da ayrı bir idare hayali anlamına geldiği anlatılır. Nitekim Hıdiv'in Avrupalı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyonla konuyu görüşmesi, Bâbiâli tarafından protesto edilir. Çünkü bu konu Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki anlaşmaları ilgilendiren önemli bir sorundur ve Hıdiv ile değil doğrudan doğruya Bâbiâli ile görüşülmelidir (*BOA. İ. MTZ.*, (05), 21 / 873, Ek 3, 16 Muharrem 1287 / 18 Nisan 1870). Kaldı ki Osmanlı Devleti'nin bir toprağı üzerindeki uygulama için yabancı devletlerin değişiklik teklifi, devletin dayandığı iktidarın bölünmezliği ilkesinin temelden sarsılması anlamına gelir ve Bâbiâli'nin buna sessiz kalması makul değildir (*BOA. İ. MTZ.*, (05), 21 / 873, Ek 1).

Bâbiâli'nin söz konusu nizamnameye karşı çıkmasının iki nedeni olduğu görülür. Öncelikle kurulacak mahkemelerin, devlet memurlarının yargılanması da dahil olmak üzere oldukça geniş bir alanda etkin olması planlanır. Ancak daha önemlisi bu mahkemelerde, yabancı hâkimlerin sayısının Osmanlı hâkimlerinden fazla olması düşünülür. Nitekim bu durum, Bâbiâli tarafından öyle gariptenir ki ülkenin, halkın ve devletin kaderinin, çoğunluğu yabancılardan oluşan mahkemelere terk edilmesine ve böylece bir teklife *taraf-ı Hıdividen nasıl tecvîz olunabilmiş olduğuna dahî akıllar*

iremeyüb (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 873, Ek 3, 16 Muharrem 1287 / 18 Nisan 1870) denilerek şaşkınlık ifade edilir.

Bâbüâlî'nin bütün protestolarına rağmen Hıdiv İsmail'in ısrarı, nizâmnamenin ifade ettiği anlamı gösterir. Dolayısıyla sorun, yeni bir nizâmnamenin ötesinde Osmanlı Sultanı'nın Mısır'daki varoluşu ile yakından ilgilidir. Nitekim Hıdiv'in, Bâbüâlî'ye rağmen meseleyi Avrupa Devletleri'nin gündemine sokarak destek araması şüpheye yer bırakmaz. Hıdiv İsmail, en yakın çalışma arkadaşı Nubar Paşa'nın görevlendirdiği bir adam aracılığıyla Fransa'da kendi tezlerinin propagandasını yaptırır. Mısır'ın *kadim* müttefiki olarak Fransa'nın Hıdiv'e destek verdiği, Paris Sefiri Cemil Paşa'nın ilettiği bilgiden anlaşılıyor. Cemil Paşa, konu ile ilgili olarak Fransız Hariciye Nazırı'na, Mısır'ın Osmanlı toprağı olduğu ve sorunun ancak Bâbüâlî ile görüşülerek çözülebileceğini söyler. Osmanlı temsilcisi, Hıdiv'in konunun propagandası için tuttuğu adamlara nazır ya da memur diye hitap edilmesinin açıkça Osmanlı'nın haklarının ihlâl edilmesi anlamına geldiğini vurgular. Cemil Paşa, Mısır'ın bir Osmanlı toprağı olduğu ve Kahire'de bağımsız bir devlet başkanının bulunmadığını belirtir. Hatta Fransız Nazıra, Parlamentoda Mısır lehine yapacağı konuşmayı hatırlatarak konuşmakta özgür olduğunu ancak yapacağı konuşmanın padişahın Mısır üzerindeki haklarında asla bir değişiklik yapmayacağını anlatır (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 885, Ek 4, 15 Haziran 1871).

Cemil Paşa ile III. Cumhuriyet'in Hariciye Nazırı arasında geçen konuşma, II. İmparatorluğun yıkılmasından sonra da Fransa'nın Mısır siyasetinin değişmediğini gözler önüne serer.¹³ Benzer şekilde Nubar Paşa'nın adamının Londra'da konuyla ilgili olarak destek arayışlarına verilen cevap da XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren konvansiyonel hâle gelen İngiliz siyasetinin devam ettiğini kanıtlar. İngilizler, Hıdiv'in temsilcisine açıkça kendisini bir muhatap olarak kabul edemeyeceklerini ve ancak Saltanat-ı Seniyye'nin büyükelçisi aracılığıyla yapılacak bir görüşme için randevu verebileceklerini belirtirler (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 885, Ek 5, 27 Haziran 1871). Başka bir ifade ile İngiltere, Mısır'ın Osmanlı toprağı ve Hıdiv'in de Sultan'a tâbi olduğunu bir kez daha ifade etmiş olur.

İngiltere'nin verdiği destek ve Fransa-Prusya Savaşı ile birlikte kıtadaki yeni statüko arayışları, Bâbüâlî'nin iktidarını paylaşmama ısrarını sürdürmesine yardım eder. Nitekim yabancı hakimlerin sayısının azaltılması ve kurulacak mahkemelerin etkinlik alanının daraltılmasına ilişkin yeni bir düzenleme yapılmadığı sürece Hıdiv'in önerisinin onaylanmayacağı açıkça belirtilir (BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 885, Ek 3). Çünkü Hıdiv'in teklif ettiği önerinin kabul edilmesi yabancı aktörlerin iktidara ortak olması

demektir. Avrupalılar, yeni bir düzenleme istiyorlarsa bu yalnızca Mısır'a özgü olamaz. Osmanlı ülkesinin bütününe kapsayacak yeni bir nizâmnâme yapılması ve bunun Mısır'ı da kapsamaması daha uygun olur. Nihayet böyle bir kanunun yapılması ise yüzlerce yıldır devam eden kapitülasyon rejiminin tartışmaya açılmasını gerekli kılar ki Avrupalıların bu konudaki tavrı gayet açıktır (*BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 885, Ek 6, 29 R.Ahir 1288 / 18 Temmuz 1871*).

Avrupalı Devletlerin aracılığına başvurularak Osmanlı üzerinde yaratılmaya çalışılan baskı, yukarıda da vurgulandığı gibi konunun Hıdiv açısından önemine işaret eder. Gerçekte, Usûl-i Mehâkim Nizâmnâmesi, örneğine diğer başlıklarda da rastlandığı biçimde Mısır'ı, Osmanlı hakimiyet dairesinin dışına çıkarmak için verilen mücadelenin ayrıntılarından biridir. Mısır Hukukunun, Osmanlı Hukukundan ayırıştırılmasına dönük talep, Hıdiv İsmail'in, Mısır idaresinin başına geçtiği andan itibaren hayalini kurduğu bağımsızlığın, yasal alt yapısının ikmâl edilmesi anlamına gelir.

Bağımsız Mısır hayalinin hukukî çerçevesine önemli bir katkı anlamına gelecek yeni nizâmnâme girişimi sırasında yaşananlar, Tanzimat Dönemi'nde iktidarın ve siyasetin ağırlık merkezinin de Bâbüâlî olduğunu beraklaştırır. Çünkü Mısır idaresinin Hariciye Müsteşarı Nubar Paşa'ya, nizamnâme için *iktizâ iden irâde-i mehâbet-âde-i cenâb-ı pâdişâhî, Bâb-ı Âlî cânib-i sâmisinden istihsâl kılınacağı* (*Basiret, Numro 42, 23 Zilhicce 1286 / 26 Mart 1870*) belirtilerek, Hıdiv'in muhatabının Bâbüâlî olduğu efkâr-ı umûmiyeye de ilân edilir. Hıdiv'in Usûl-i Mehâkim Nizâmnâmesi ile ilgili isteğinin geri çevrilmesinde Âlî Paşa'nın oldukça önemli bir rolünün olduğu anlaşılıyor. Nitekim Paşanın ölümünü takip eden 1872 yılında, Hıdiv'in bu konudaki ısrarının daha da arttığı ve Bâbüâlî'nin konuya direnmekte eskisi kadar güçlü davranmadığı görülüyor (*BOA. İ. MTZ., (05), 21 / 895, Ek 3. 11 C. Evvel 1289 / 17 Temmuz 1872*). Ancak şimdilik padişahın nizamname ile ilgili bütün iradesini Bâbüâlî'ye terk ettiğini açıklaması, Bâbüâlî'nin Tanzimat Dönemi'nde eriştiği kuvvet ve iktidarın boyutlarını da gözler önüne serer.

Bâbüâlî'nin kazanmış olduğu güç, Hıdiv İsmail'in, bağımsız Mısır idealine dönük çabalarının engellenmesinde de bürokratik sınıfı siyasetin mimarı konumuna yükseltir. Özellikle Tanzimat'ın ikinci kuşağı denilebilecek Âlî ve Fuad Paşalar başta olmak üzere dönemin önemli devlet adamları ile Hıdiv arasında, antipatik bir duygu birikiminin olduğu açıkça gözlenir. Kısacası Hıdiv ile mevcudiyetini Bâbüâlî'ye borçlu olan sivil bürokratik kadro arasında Mısır'daki iktidarın hüviyetine ilişkin çok net bir mücadele tespit edilir. Nihayet bu mücadelenin varlığını yukarıda anlatılanlar şüpheye yer bırak-

mayacak şekilde ele verir. Kaldı ki Bâbiâlî kadrosu ile Hıdiv'in birbirlerine karşı pek de sıcak duygular beslemediği ve soğukluğun iktidar ilişkilerinden kaynaklandığını iki tarafın başvurduğu imalar daha da berrak hâle getirir.

İktidar Mücadelesinde Simgesel Fragmanlar: Bâbiâlî ile Hıdiv İsmail arasındaki iktidar mücadelesinde simgesel anlatımın en açık gözlemlendiği olaylar arasında Hıdiv'in 1869 yazında gerçekleştirdiği Avrupa gezisi yer alır. Seyahat boyunca Hıdiv, Osmanlı temsilciliklerini dışlayarak gittiği ülkelerin liderleri ile doğrudan görüşmeler yapmayı denemiştir. Bâbiâlî açısından bu durum, meşruiyetin açıkça ihlâl edilmesi anlamına gelir. Sadrazam Âli Paşa'nın deyişiyle,

“Devlet-i Aliyye'nin erkân-ı â'zamından oldukları cihetle bilâd-ı ecnebiyyede buldukları müddetce Süferâ-yı Saltanat-ı Seniyye ma'iyet-i aliyyelerinde bulunmak ve vâsıtâ-i mu'âmelât-ı resmiyye anlar olmak kâ'ide-i külliyye iktizâsından olduğu hâlde süferâ-yı müşârûnileyhin bu vazîfeyi ifâ itmeleri bayağı iğbirâr-ı âlîlerini müstelzim olub kendüleriyle mu'âmelâtda irâ'e buyurulan âsâr-ı bigânegî ve tebâ'üd dahî ma'a't-te'essüf müşâhade kılınmıştır.” (BOA. Y. EE., 90 / 13, 18 R. Evvel 1286 / 28 Haziran 1869)

Başka bir ifade ile Hıdiv, Avrupa gezisi boyunca Osmanlı temsilciliklerinin aracılığına olabildiğince az müracaat ederken bizatihî bir iktidar sahibi olduğunu anlatmaktadır. Protokol kurallarına uyulmaması, Bâbiâlî açısından sorunun hakimiyet/iktidar arzusu ile yakından ilgili olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ele verir. Kaldı ki Hıdiv İsmail ile Bâbiâlî arasındaki çatışmayı besleyen bağımsız Mısır ideali, kişisel nefret/husûmet hislerini de beraberinde getirir. Hıdiv İsmail'e yazdığı mektupta devlet işlerine şahsî hislerin karıştırılmaması gerektiğini (BOA. Y. EE., 90 / 13, 21 C. Evvel 1286 / 29 Ağustos 1869) belirtmesi, en azından Âli Paşa'nın sıcak duygular beslemediğini açığa çıkarır. Nitekim Âli Paşa, her ne kadar devlet işlerine kişisel duyguların karıştırılmaması gerektiğini söylese de *Asir* aşiretinin Yemen'de çıkardığı isyanın bastırılması için Hıdiv'in önerdiği yardımı geri çevirmekte de herhangi bir sakınca görmez (*Basiret*, Numro 355, 14 Safer 1288 / 04 Mayıs 1871). Diğer bir ifade ile Bâbiâlî ile Hıdiv İsmail arasındaki iktidar mücadelesinin, şahsî hisleri şekillendirdiği kadar onlardan beslendiği de söylenebilir. Kaldı ki İbnülemin Mahmut Kemal İnal da Âli Paşa'nın ölüm haberini getiren telgraf memuruna Hıdiv İsmail'in bin altın bağışladığının rivayet edildiğini nakletmektedir (İnal 1982: 25).

Kişisel duyguların da eşlik ettiği bu güç ve otorite çatışmasında sık sık sembollerin de devreye sokulduğu görülür. İstanbul'dan, Paris Sefiri Cemil Pa-

şa'ya gönderilen telgrafta, Hıdiv İsmail'in, Fransa'nın en ünlü heykeltıraşlarından Condier'e, iki adet heykel sipariş ettiği haber verilir. Anlaşıldığı kadarıyla heykellerden birinin Mehmed Ali Paşa, diğerinin de İbrahim Paşa'yı tasvir etmesi düşünülür ve Cemil Paşa'nın konuyu araştırması istenir (*BOA. HR.SYS.*, 940 / 3, Ek 2. 2 Mayıs 1870).

Cemil Paşa, konu ile ilgili gerekli araştırmaların ardından İstanbul'u bilgilendirir. Hıdiv İsmail, heykeltıraş Condier'e, İbrahim Paşa'yı tasvir eden bir heykel ısmarlar ve çalışma tamamlanır. İbrahim Paşa'nın heykeli, kaideden itibaren 16 metre yüksekliğinde olup kaidesine kazınan kabartmaların birinde Akka Muhasarası ve diğerinde de Konya Muharebesi resmedilir (*BOA. HR.SYS.*, 940 / 3, Ek 4. 3 Mayıs 1870). Osmanlı-Mısır macerasında birincinin dramatik yenilgilere uğradığı anların fotoğrafının çekilmesi oldukça manidar bir göndermedir. Zira *Konya meydan muharebesiyle, İbrahim Paşa'ya, İstanbul'a giden yollar açılmış, yalnız Anadolu değil, Osmanlı saltanatı da teblikeye girmişti* (Altundağ 1988: 64).

Osmanlı-Mısır mücadelesindeki en önemli aşamalardan birini işaret eden Konya Muharebesi'nin yanı sıra heykelin kaidesine Akka Muhasarası'nın da kazınması oldukça anlamlıdır. *Türklerin korkulu rüyası Büyük Savaşçı İbrahim* (Mitchell 2001: 32)'in heykelinin kaidesine kazınan bu muhasara, Akka'nın düştüğü ve bütün Suriye toprağının İbrahim Paşa'nın ordusuna açıldığı ana işaret eder. I. Napoléon'un, Mısır işgalindeki ilk başarısızlığı olan Akka yenilgisinin aksine İbrahim Paşa'nın zaferi ve onun resmedilmesi, hayli önemli olmalıdır. Böylece 1798'de başlayan Fransa-Mısır yakınlaşmasının takdis edilmesi, dolayısıyla anti-Osmanlıcı algının yakın geçmişe atıfta bulunularak pekiştirilmesi sağlanır. Ayrıca Hıdiv'in, Avrupalılık kompleksinin (Dunn 2006: 9; Gershoni-Jankowski 1986: 42-43) yanı sıra yeni programının ideolojisinin, kültürel-genetik kodları da simgesel ama açıkça ilân edilmiş olur.

Hıdiv'in, Osmanlı hakimiyetinden -bu sınırlar içinde Bâbiâli iktidarı- kurtulmak ve bağımsız bir ülkenin sahibi olmaya dönük tutkusu, aynı heykeltıraşa havale ettiği kendi büstlerinde daha da berrak şekilde görülür. Kendisi için yaptırdığı büstler bronzdandır. Ancak Hıdiv'in büstlerini özgün kılan asıl ayrıntı, başlarının üstüne konulmuş olan *yıldızlı krallık tacıdır* (*BOA. HR. SYS.*, 940 / 3, Ek 4, 3 Mayıs 1870). İbrahim Paşa'nın heykelinin kaidesine işlenen muharebelerin ardından kendi başına koydurduğu krallık tacı, XIX. yüzyıldaki Osmanlı-Mısır mücadelesinin içeriğini betimleyen oldukça somut bir işaret gibi görünür. İbrahim Paşa'nın heykeli ile Hıdiv'in büstleri yan yana düşünüldüğünde, Mısır'ın bağımsızlık öyküsünün aşamaları ve arzu edilen sentez gözler önüne serilmiş olur. Kısacası Mehmed Ali Paşa ile

başlayan bağımsızlık hayali, Hıdiv ile gerçekleştirilmiş olur. Nihayet Cemil Paşa'nın, eserlerin Mısır'a götürülmemesi için Fransız hükümeti nezdinde girişimlerde bulunması, heykelin ve büstlerin taşıdığı simgesel anlamın farkında olduğunu ispat eder (*BOA. HR. SYS.*, 940 / 3, Ek 4. 3 Mayıs 1870).¹⁴

Hıdiv'in Avrupa'ya sipariş ettiği bu eserlerin, Mısır'a ulaşmasını engellemek için gösterilen çaba, yalnızca bir yıl önce Avrupa gezisi sırasındaki imalarla birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı hâle gelir. Yukarıda bahsedilen ve Bâbüâlî'nin dikkatle izlediği 1869 yazındaki seyahat, Hıdiv'in açık ve gizli sembollerle yüklü iktidar ihtirasını anlatır. Bu gezi sırasında Hıdiv, 1869 sonbaharında açılması düşünülen Süveyş Kanalı'na, Avrupa Devletlerinin hükümdar ve devlet başkanlarını davet eder. Hıdiv'in bu daveti, protokol üzerinden ima edilen açık bir mesaj olmalıdır. Kaldı ki Bâbüâlî de durumun tamamen farkındadır ve Hıdiv'e bağımsız bir hükümdarı bir ülkeye yine o ülkenin sahibinin davet etmesi gerektiğini hatırlatır (*BOA. Y. EE.*, 90 / 13, 18 R. Ahir 1286 / 28 Temmuz 1869). Nitekim Hıdiv, kendisine yöneltilen bu sert ikazın ardından daveti, Devlet-i Aliyye'nin önemli bir ismi olmak sıfatıyla gerçekleştirdiğini söyleyerek adeta günah çıkarır (*BOA. Y. EE.*, 90 / 20, 10 C. Ahir 1286 / 17 Eylül 1869).

Hıdiv'in kanalın açılışı için yaptığı davetler, gerçekten de bütün dünyaya bağımsız bir devletin başında bulunduğunun ilân edilmesini anlatan anlamlı bir gayrettir. Hıdiv, Avrupalı kral ve kraliçelerin kanalın açılışında sahne almasının, kendisini eşit bir muhatap olarak kabul ettiklerini simgelediğini düşünür (Marsot 1986: 68). Bu kabulün doğal sonucu ise Osmanlı tâbiyetinin en azından fiilî olarak anlamsızlığını işaret etmesidir. Nitekim kanalın açılışını, Mısır'ın bağımsızlığının resmi hâline getirmek için son derece görkemli bir tören düzenlenir. Açılış için ünlü İtalyan besteci Verdi'ye bir opera sipariş edilir. Adına *Aida* denilecek opera için Verdi'ye 150 bin altın frank ödenir. Ancak opera kanalın açılışına yetişmez ve aynı bestecinin *Rigoletto* isimli ünlü eseri sahnelenir. Her ne kadar *Aida* operası kanalın açılışına yetişmese de dünya prömiyeri için Kahire Opera binasının seçilmesi de hayli anlamlı bir mesaj olmalıdır (Bosworth 1999: 64-65). Verdi'ye sipariş edilen *Aida* operasının *Emperyal Mısır* hayalinin açık bir izdüşümü olduğunu söylemek yanlış sayılmaz (Stewart 1969: 194-195; Hourani 1992: 283). Nihayet Avrupa'nın, kral ve kraliçelerinin huzurunda operalı bir açılış Hıdiv'in, Mısır'ın geleceğine ilişkin rüyasının, İstanbul'dan bağımsız olarak şekillenmesine dönük arzusunu anlatır.

Hıdiv'in sembolleri de kullandığı iktidar mücadelesine Âlî Paşa, benzer yöntemlerle cevap verir. Mustafa Fazıl Paşa'nın yurda döndükten hemen sonra Maliye Nâzırı olarak görevlendirilmesi, sürgündeki Yeni Osmanlılar kadar

Mısır Hıdivi'ne de gönderilen bir mesajdır. Çünkü 1866 fermanıya, Mısır'daki verâset usûlü değiştirilerek *ekberiyet* esasından *evlâdiyete* geçilmiş ve Mustafa Fazıl Paşa'nın Mısır tahtına oturması imkânsız hale gelmişti. Mustafa Fazıl Paşa ile Hıdiv arasındaki gerginliğin, Âli Paşa tarafından ustaca kullanıldığı anlaşılıyor. Sadrazam Âli Paşa, Mustafa Fazıl Paşa'yı da yanına alarak elçilik resepsiyonlarına ve Beyoğlu Tiyatroları'ndaki piyesleri izlemeye gitmeyi ihmâl etmez (*Basiret*, Numro 29, 29 Zilkade 1286 / 02 Mart 1870). Aslında Âli Paşa, Hıdiv'in en büyük rakibi Mustafa Fazıl Paşa ile samimi resimler vermeye daha önce de özellikle dikkat etmiştir. Mesela, İstanbul'u ziyarete gelen Galler Prens ve Prensesi, Âli Paşa'nın Bebek'teki yalısına kahvaltıya davet edilir. Davetliler arasında Mustafa Fazıl Paşa da yer almaktadır (*BOA. A. MKT. MHM.*, 441 / 15, 24 Zilhicce 1285 / 7 Nisan 1869). Anlaşılan Âli Paşa, mesajı daha da güçlendirmek istemiş olmalı ki Mustafa Fazıl Paşa'yı, prens ve prensesle birlikte Naum Tiyatrosu'nda izlenecek piyesten de haberdâr etmiştir (*BOA. A. MKT. MHM.*, 441 / 17, 24 Zilhicce 1285 / 7 Nisan 1869). Böylece İstanbul'daki en önemli düşmanı ile sadrazamın arasındaki samimiyet ve dostluk Hıdiv'e, hakimiyetin ve hatta Mısır'ın da sahibinin kim olduğunun nazikçe ihtar edilmesi anlamına gelir. Aynı zamanda, opera izleyen Hıdiv figürünün karşısına tiyatroya devam eden sadrazam portresinin konulması da Osmanlı ve Mısır'ın XIX. yüzyıldaki modernleşme macerası bağlamında hayli zarif ve rafine bir yanıt olmalıdır.

Âli Paşa'nın, Hıdiv İsmail'in imalarına benzer yöntemlerle karşılık vermesi, iktidar mücadelesinin anlatımında yukarıda da vurgulandığı gibi sembollerin önemine işaret eder. İkili arasındaki ya da Tanzimat Dönemi hatırlandığında genel olarak Bâbîâlî ile Hıdiv arasındaki gerginlik, Hıdiv İsmail'in oğlu Tevfik'in İstanbul ziyareti sırasında açıkça tespit edilir.

Tevfik, 1870 Haziran'ında İstanbul'u ziyaret eder. Emirgan'daki köşküne indikten sonra sadrazamın Bebek'teki yalısına gider (*Basiret*, Numro 91, 4 R. Evvel 1287 / 4 Haziran 1870) Bu ziyaret bir yandan XIX.yüzyılda en azından Tanzimat Dönemi'nde, Bâbîâlî'nin Osmanlı siyasetindeki ağırlığına işaret ederken aynı zamanda içinde taşıdığı sembolik anlatım bakımından da hayli ilginç görünür. Tevfik'in ziyaretinden kısa süre önce Hıdiv'in Avrupa tersanelerine sipariş ettiği iki zırhlı gemiye Bâbîâlî tarafından el konulur (*Kevkeb-i Şarkî*, Nüsha 15, 22 Ramazan 1286 / 26 Aralık 1869; *Basiret*, Numro 14, 8 Zilkâde 1286 / 9 Şubat 1870). Ancak gemilere el konulmasından kısa süre sonra gerçekleştirilen bu ziyareti önemli kılan asıl detay, Hıdiv'in oğlunu İstanbul'a getiren vapurun adında saklıdır. Avrupa'ya sipariş ettiği gemilerden birine *Tevfikiye* ismini veren Hıdiv İsmail'in oğlunu, payitahta getiren vapurun adı *Mahrusedir* (*Basiret*, Numro 91, 4

R. Evvel 1287 / 4 Haziran 1870).¹⁵ Başka bir ifade ile bağımsız Mısır idealinin bir parçası sayılan modern orduya önemli katkı yapacak olan gemilere el konulduktan sonra Hıdiv, (şimdilik) kaderinin Memâlik-i Mahrûse'den ayrılamayacağını istemeyerek de olsa itiraf etmiş sayılmalıdır.

Hıdiv İsmail'in oğlu Tefvik aracılığıyla gönderdiği itaat yüklü mesaj, bürokratik iktidarın sahipleri ile kendisi arasındaki mücadeleden, birincinin lehine geliştiğini ifade eder. Ancak oğlundan yalnızca bir ay sonra İstanbul'u ziyaret ettiği göz önüne alındığında, Tefvik'in gezisinin aynı zamanda bir nabız yoklaması olduğu da düşünülebilir. Nitekim Hıdiv İsmail, aynı yılın Temmuz ayında İstanbul'u ziyaret eder. İstanbul'a varışından bir gün sonra Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilir (*Basiret*, Numro 116, 10 R. Ahir 1287 / 10 Temmuz 1870). Padişahın huzuruna çıktuktan üç gün sonra Âli Paşa, Hıdiv onuruna Bebek'teki yalısında bir yemek verir. Yemekte, Mustafa Fazıl Paşa ve Mısır siyasetinin önemli simalarından Yusuf Kâmil Paşa'nın yanı sıra Bâbîâlî erkânı da yer alır (*Basiret*, Numro 117, 12 R. Ahir 1287 / 12 Temmuz 1870). Böylece bir yandan Hıdiv'e, iktidarın adresi ima edilirken bütün bunların yepyeni bir olgu olarak Osmanlı evrenine dahil olan efkâr-ı umûmiyyenin gözü önünde yaşanması, Tanzimat Dönemi'nde siyasetin merkezinin de Saray olmadığına işaret eder. Nihayet bu ziyaretten kısa süre önce Hıdiv için hayatî bir konu olan usûl-i mehâkim nizâm-nâmesi ile ilgili bütün yetkinin Bâbîâlî'ye devredildiği hatırlandığında Hıdiv'e yapılan muamelenin manası da daha berrak hâle gelir.

Hıdiv ile Bâbîâlî arasındaki ilişkinin ana fikrini, iktidara dair tutkunun oluşturduğu ve buradan hareketle Hıdiv'in hedefinin Osmanlı hakimiyetinden kurtularak bağımsız Mısır'ı yaratmak olduğunu yukarıda sunulanlar da kanıtlar. Kaldı ki Hıdiv İsmail'in Maarif Nazırı Ali Mübarek'in, Fatimiler döneminde inşa edilen ve Kahire'nin güney girişinde bulunan *Züveyle Kapısı*'ni, Bastille Hapishanesi'ne benzeterek yıkılmasını önermesi, (Stewart 1969: 197) İsmail'in Osmanlı algısını göz önüne serer. Kapının, Osmanlı döneminde aslı işlevinin yanı sıra suçluları idam etmek için kullanıldığı da bilinmektedir. Ali Mübarek'in Bastille ile Züveyle arasında kurduğu denklem, *Ancien Régime* ile Osmanlı arasındaki eşanlamlılığı şüpheye yer bırakmayacak şekilde ele verir. Nihayet Muhammed Abduh, Nisan 1882'de, İngiliz oryantalist Blunt'a gönderdiği mektupta, *Her Mısırlı, Türklerden ve onların kötü hatırasından nefret eder* (Hourani 1970: 157) diyerek aslında bütün tartışmanın Osmanlı iktidarının varlığı ile yakından ilgili olduğunu anlatmaktadır.

Sonuç

Mehmed Ali Paşa İsyanı XIX.yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı en önemli sorunların başında gelir. II. Mahmud reformlarının esprisini oluşturu-

ran merkezleşme algısı, XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı iktidarını parçalayan ayanların yeniden merkezin kontrolüne alınmasına dönük çabayı yansıtır. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki varlığı, II. Mahmud'un bu yöndeki gayretlerinin daima sorgulanmaya açık olduğunu, dolayısıyla Osmanlı otoritesinin bölünmüş bir görüntü sunduğunu ima eder. Başka bir ifade ile XIX. yüzyılın yerleşik paradigması ile eş zamanlı olarak devletin merkezleştirilmesi ve böylece bütün Osmanlı coğrafyasına hâkim olma tutkusu, Mehmed Ali'nin bağımsız Mısır hayali yüzünden tehdit altına girer. Nitekim Mehmed Ali'nin bizzatı bir iktidar sahibi olma yönündeki mücadelesi, Mısır idaresinin verâseten Mehmed Ali'ye terk edilmesiyle sonuçlanır.

Mısır'da adeta yeni bir hanedanın ortaya çıkması, II. Mahmud'un ölümünün takip eden Tanzimat Dönemi boyunca bölgenin sorun üreten hassas bir yer hâline gelmesini de beraberinde getirir. Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Mehmed Ali'den sonra modern Mısır tarihinde en çok iz bırakan Hıdiv İsmail, bağımsız Mısır hayaline daha güçlü ve sadık biçimde sarılır.

1860'lı yılların ikinci yarısı ile birlikte Hıdiv İsmail'in yeniden canlandırmayı denediği bağımsız Mısır projesi, aynen Mehmed Ali Paşa döneminde olduğu gibi merkeziz itirazı ile karşılaşır. Ancak Hıdiv İsmail'in mukaddes ideal uğruna verdiği mücadeleye bu defa Osmanlı Sultanı yerine Tanzimat Dönemi ile birlikte Osmanlı siyasetinin yeni kuvveti olan Bâbiâli tarafından cevap verilir. Diğer bir ifade ile Osmanlı iktidarının yeni sahibi olan bürokratik kadro, Hıdiv'in bağımsızlık çabalarını engellemenin çarelerini araştıracaktır. Böylece II. Mahmud reformlarının ürünü denilebilecek bürokratik sınıf, Mısır macerasının ikinci safhasında Hıdiv'in otoriteyi parçalama girişimlerinin karşısındaki asıl güç olacaktır.

Bâbiâli ile Hıdiv İsmail arasındaki kavga bir bakıma bürokrasinin sahip olduğu iktidarın sınırlarının ve kapasitesinin de test edilmesi anlamına gelir. II. Mahmud'un iktidarını bütün Osmanlı toprağında hissettirmek istemesine benzer şekilde Bâbiâli de otoritesinin bölündüğünü çağrıştıran hiçbir siyasete tahammül edemez. Hıdiv ile girilen mücadele boyunca Bâbiâli, siyasetin yani iktidarın da en güçlü hatta biricik sahibi olduğunu gösterir. Nitekim Hıdiv'in, Mısır'ı bağımsız bir ülke yapmak uğruna verdiği kavga sırasında neredeyse yalnızca Bâbiâli ile muhatap olması, sivil bürokrasinin en azından 1860'larda Osmanlı iktidarının esas temsilcisi olduğunu açığa çıkarır.

Açıklamalar

- ¹ Ancak Sayyid Marsot, Mehmed Ali Paşa'dan daha çok oğlu İbrahim Paşa'nın bağımsızlık amacı taşıdığını iddia eder. Marsot'a göre Mehmed Ali Paşa, İbrahim Paşa'nın aksine Osmanlı Devleti'nden iktisadi-askeri kopuşun ötesinde kültürel olarak ayrışmayı hayal dahi etmez. (Marsot 1986: 59)

- ² Mehmed Ali Paşa'nın orduda yaptığı bu önemli değişiklik, kendisinin amacı bu olmasa da modern Mısır'ın ve Mısır milletinin doğuşuna giden yolu açmıştır. (Jankowski 2000: 82) Mehmed Ali döneminde başlatılan bu uygulama, kendisinden sonra gelen Said Paşa ve özellikle Hıdiv İsmail döneminde, komuta kademelerinin de yerli unsura açılması ile sonuçlanacaktır. Nitekim bunlar arasından çıkan en önemli komutan *Arabi* Paşa olacak ve 1881 yılında, İngiliz ve Fransızların, Mısır'dan kovulmaları için çıkarılan isyana önderlik edecektir. Bu konuda bkz. (Rowlatt 1962: 36-37)
- ³ Jamal Muhammad Ahmad, Mısır'ı mâlî açıdan iflâsa sürüklese de Hıdiv İsmail'in, modern Mısır milletinin yaratılmasındaki en önemli isim olduğunu belirtir. (Ahmad 1960: 15). Bu konuda ayrıca bkz. (Goldschmidt 1988:30)
- ⁴ Öte yandan İngiliz kamuoyunda, XIX. yüzyılın başından itibaren Mısır'a yönelik entelektüel bir ilginin başladığı ve iktidarın söyleminin, aydınlar tarafından aynen paylaşılmadığı anlaşılıyor. Dönemin ünlü filozofu Jeremy Bentham, Mehmed Ali Paşa'ya, İslam Dünyası'nın Büyük Petro'su olduğunu söyleyerek derin bir saygı duyar. Hatta kurduğu rejimin devamının ancak eğitilmiş insan sayısının artmasıyla sağlanabileceğini vurgulayarak torunu Abbas'ın eğitimini üstlenmek istediğini belirten bir mektup bile yazar. (Deighton 1968: 233-235) Bentham'ın teklifinin ötesinde, Mehmed Ali Paşa'nın kendisi de eğitime fazlasıyla önem verir. Okuma-yazmayı öğrendiğinde yaşı 47'dir ve *çocuklarına en müşfik ve sevgi dolu davrandığı anlar, onların bir konuyu öğrenmek için yoğun çalışmaya daldıkları zamanlardır.* (Marsot 1986:57)
- ⁵ Ancak bu modernleşme çabaları, Mısır hazinesinin iflâsı ve Avrupa müdahalesiyle sonuçlanır. Bu yüzden İsmail, *muhtşem* ve *müflis* sıfatları ile yan yana değerlendirilir. (Sayyid 1968: 1) Richard Hill'in, *hadisenin heyecanı ile karar verir, ardından konu üzerinde düşünür, nihayet kararından vazgeçerdi* şeklindeki değerlendirmesi ise telaşlı liderliğini anlatan oldukça manidar bir cümledir. (Hill 1959: 107)
- ⁶ Osmanlı devlet adamına göre Mehmed Ali Paşa'yı da zaten *Fransa Devleti... her dürlü i'âne idüb nihâyet bu hâle getürmüş* idi. *BOA. HAT., 829 / 37501A, 25 Receb 1254 / 14 Ekim 1838.*
- ⁷ Hıdiv'in kurmaya çalıştığı ordu ile tatbikat düzenlediği ve bu tatbikatı basın aracılığıyla bütün Avrupa kamuoyuna duyurmaya çalıştığı da belirtilmesi gereken önemli bir ayrıntıdır. *BOA. HR. SYS., 488 / 2, Ek 2. 18 Ağustos 1869.* Tatbikatın Amerikan basınında da yankı bulması, Mısır ile A.B.D. arasındaki askerî yakınlığı ortaya koyan önemli bir ipucudur. *BOA. HR. SYS., 488 / 2, Ek. 4, 03 Eylül 1869.*
- ⁸ Mısır'ın, İngilizler tarafından işgalinden sonra genel olarak bu algının değiştiği ve Osmanlıya dönük sempatik, hatta itaat yüklü bir söylemin yerleşmeye başladığı söylenebilir. (Peri 2005: 103) Mısır'da, Osmanlı sevgisinin ve etkisinin (nispeten) artmasında, işgalden sonra İngiltere'ye karşı ortak bir blok yaratmak amacıyla Fransa ve Rusya'nın, Sultan II. Abdülhamid ile Mısır Hıdivleri arasında kurmaya çalıştığı ittifakın etkisi de akılda tutulmalıdır. (Hirsowicz 1972: 287-288)
- ⁹ Ulusun inşası ile dil birliği arasındaki yakın ilişki hakkında bkz. (Anderson 1995: 52-62; Gellner 2007: 50; Smith 2004: 120)

- ¹⁰ Mısır'da ayrı bir devletin varlığını çağrıştıran bir yapılanma olduğu sürece Osmanlı otoritesinin bütünlüğü sorguya açık olmaya devam edecektir. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri XIX. yüzyıl boyunca Mısır'ı merkezi otoritenin denetimi altına alma hevesinden asla vazgeçmemişlerdir. (Hirszowicz 1972: 290-291)
- ¹¹ 1866 Avusturya-Prusya Savaşı'ndan sonra aslında Avrupa'da yeni bir denge arayışına girildiği gayet açıktır. Nitekim Rusya, bu yeni arayışın etkisi ve Bismark'ın Fransa'ya saldırmasının kaçınılmazlığını gördüğünden Paris Antlaşması'nın değiştirilmesi ve yeniden Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını elde etmenin yollarını araştırmaya başlar. *BOA. HR. SYS.*, 9 / 58, 22 Mayıs 1867. Benzer şekilde, Avusturya-Prusya savaşından sonra Fransa-Prusya Harbi'nin kaçınılmaz olduğu ve sonucun Prusya lehine gelişeceğinin, Osmanlı devlet adamları tarafından da tahmin edildiği görülüyor. *BOA. HR. SYS.*, 10 / 18, 11 Şubat 1868.
- ¹² Hıdiv İsmail, Âli Paşa'nın ölümünden kısa süre sonra aşırı borçlanma ve sonunda Mısır'ın, Avrupa malî denetimine girmesine neden olacak fermânı, Sultan Abdülaziz'den almayı başarır. *BOA. İ. MTZ.*, (05), 21 / 898, Ek 1, 27 Receb 1289 / 30 Eylül 1872.
- ¹³ Fransa-Prusya Savaşı başladıktan hemen sonra Osmanlı tarafsızlığını ilân eder. Ancak, Mısır ile Fransa arasındaki geleneksel ittifakın tarafsızlığa zarar vermesi ihtimali düşünülmüş olmalı ki Hıdiv İsmail uyarılır. *BOA. HR. SYS.*, 940 / 5, Gurre-i C. Evvel 1287 / 30 Temmuz 1870. Öte yandan savaşın başlamasını izleyen günlerde, *Avrupa'nın cem'iyet-i itihâdiyyesi a'zâsından bulunduğundan*, barışın yeniden kurulması için tarafsız ülke olarak Osmanlı'nın önemli bir çaba içine girdiğini görmek hayli ilginç olmalıdır. *BOA. Y. EE.*, 41 / 6, 8 Eylül 1870.
- ¹⁴ Mısır ve Türkiye'deki, mimarî ve heykeltıraşlık eserlerinin taşıdığı siyasî anlamlar için bkz. (Kreiser 1997: 103-117)
- ¹⁵ Bu geziden yaklaşık dokuz yıl sonra Fransız ve İngilizler, Mısır'ın yönetiminden, oğlu Tefrik lehine çekilmesi yönünde baskı yaptıklarında Hıdiv, Sultan II. Abdülhamid'den, Mısır'ın da Sultanı olduğunu belirterek yardım talep eder. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sadece bir yıl sonra yaşanan bu olayda -devletin görece zayıf ve nazik bünyesi bir yana- herhangi bir yardımda bulunulmamasında Hıdiv'in İstanbul'da bıraktığı olumsuz anı ve imajın etkisinin olduğu da düşünülebilir. Hıdiv'in teklifi hakkında bkz. (Adalı 1968: 54) Hıdiv, bu olaydan sonra Osmanlı Sultanı'nın meşru halife olmadığı ve yeni bir hilafet makamı yaratılmasının gerekli olduğuna dönük propagandasını daha da hızlandırır. Nitekim 1879 yılında Napoli'de *Halife* isimli Arapça bir derginin yayınlanmasına sponsorluk eder. (Hourani 1970: 270)

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.) 441/15, 441/17

BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT.)

829/37501A, 829/37501B, 829/37503C, 829/37503D, 830/37509A,
831/37557A, 833/37560F

BOA., *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı Dosya Envanteri (HR. SYS.)*

9/58, 10/18, 44/26, 488/2, 940/3, 940/5

BOA., *Eyalet-i Mümtâze İradeleri / İrade-Mısır (İ. MTZ. 05)*

21/865, 21/867, 21/868, 21/870, 21/873, 21/885, 21/895, 21/898

BOA., *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)*

41/6, 90/13, 90/20, 91/29.

2. Osmanlıca Gazete ve Dergiler

Basiret

Kevkeb-i Şarkî

Terakkî

3. Araştırmalar

Adalı, Hasan (1968). "Documents pertaining to the Egyptian Question in the Yıldız Collection of the Başbakanlık Arşivi, İstanbul", P. M. HOLT (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt*, London: Oxford Uni. Press.

Ahmad, Jamal Muhammad (1960). *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, London: Oxford Uni. Press.

Altundağ, Şinasi (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, 1831-1841, I. Kısım*, Ankara: TTK Yayınları.

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (çev. İskender SAVAŞIR), İstanbul: Metis.

Anderson, J.N.D. (1968). "Law Reform in Egypt: 1850-1950", P. M. HOLT (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt*, London: Oxford Uni. Press.

Baer, Gabriel (1968). "Social Change in Egypt: 1800-1914", P. M. HOLT (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt*, London: Oxford Uni. Press.

Beydilli, Kemal (1999). "Osmanlı ve Avrupa Devletleri Arasında İttifaklar ve Siyâsî Ahlâk, 1790-1856", İ. SOYSAL (yay.haz.), *Çağdaş Türk Diplomasi-si: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Yayınları.

Bosworth, R.J. (1999). "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", Marian KENT (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bullard, Sir Reader (1961). *The Middle East: A Political and Economic Survey*, London: Oxford Uni. Press.

- Crabbs, Jack A. (1984). *The Writing of History in Nineteenth Century Egypt: A Study in National Transformation*, Cairo: The American Uni. Press in Cairo.
- Deighton, H.S. (1968). “The Impact of Egypt on Britain: A Study of Public Opinion”, P. M. HOLT (ed.), *Political and Social Change in Modern Egypt*, London: Oxford Uni. Press.
- Dunn, Diane Robinson (2006). *The Harem, Slavery and British Imperial Culture: Anglo-Muslim Relations in the Late Nineteenth Century*, Manchester: Manchester Uni. Press.
- Fahmy, Khaled (1997). *All the Pasha’s Men: Mehmed Ali, His Army and the Making of Modern Egypt*, London: Cambridge Uni. Press.
- _____, (2002). “Mutiny in Mehmed Ali’s New Nizami Army, April-May 1824”, Jane Hathaway, (ed.), *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, Wisconsin: Wisconsin Uni. Press.
- _____, (2003). “Ulus ve Asker Kaçakları: Mehmet Ali’nin Mısır’ında Zorunlu Askerlik”, Eric Jan Zürcher, (der.), *Devletin Silahlanması: Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik, 1775-1925*, (çev. M. Tanju Akad), İstanbul: Bilgi Üni. Yay.
- Gellner, Ernest (2007). *Milliyetçiliğe Bakmak*, (çev. S. COŞAR v.d.), İstanbul: İletişim.
- Gershoni, Israel-James P. Jankowski (1986). *Egypt, Islam and the Arabs: The Search for Egyptian Natinhood, 1900-1930*, New York: Oxford Uni Press.
- Gibb, Hamilton A.R. (1962). *Studies on the Civilization of Islam*, London: Routledge and Keagan Paul Ltd.
- Goldschmidt, Arthur (1988). *Modern Egypt: The Formation of a Nation State*, Colorado: Westview Press.
- Hill, Richard (1959). *Egypt in the Sudan, 1820-1881*, London: Oxford Uni. Press.
- Hirszowicz, L. (1972). “The Sultan and the Khedive, 1892-1908”, *Middle Eastern Studies*, vol.8, no.3: 287-311.
- Hourani, Albert (1970). *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, London: Oxford Uni. Press.
- _____, (1992). *A History of the Arab Peoples*, New York: Warner Books.
- Hunter, F. Robert (1984). *Egypt under the Khedives, 1805-1879*, Cairo: The American University in Cairo Press.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1982). *Son Sadrazamlar, IV cilt*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Jankowski, James (1980). “Ottomanism and Arabism in Egypt, 1860-1914”, *The Muslim World*, vol. 70: 226-259.

- _____, (2000). *Egypt: A Short History*, Oxford: Oneworld.
- Kelidar, Abbas (1993). "The Political Press in Egypt, 1882-1914", Charles Tripp (ed.), *Contemporary Egypt Through Egyptian Eyes, Essays in Honour of P.J.Vatikiotis*, London: Routledge.
- Kreiser, Klaus (1997). "Public Monuments in Turkey and Egypt, 1840-1916", *Muqarnas*, vol. 14: 103-117.
- Kutluoğlu, Muhammed H. (1998). *The Egyptian Question, 1831-1841*, İstanbul: Eren.
- Marlowe, John (1964). *The Making of the Suez Canal*, London: The Cresset Press.
- Marsot, Afaf Lütfi al-Sayyid (1986). *A Short History of Modern Egypt*, London: Cambridge Uni. Press.
- Mitchell, Timothy (2001). *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, (çev. Zeynep ALTOK), İstanbul: İletişim.
- Peri, Oded (2005). "Ottoman Symbolism in British Occupied Egypt, 1882-1909", *Middle Eastern Studies*, vol.41, no.1: 103-120.
- Rood, Judith Mendelsohn, (2002), "Mehmed Ali as Mutinous Khedive: The Roots of Rebellion", Jane Hathaway, (ed.), *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*, Wisconsin: Wisconsin Uni. Press.
- Rowlatt, Mary (1962). *Founders of Modern Egypt*, Bombay: Asia Publishing House.
- Sattin, Anthony (1988). *Lifting the Veil: British Society in Egypt, 1768-1956*, London: J.M.Dent and Sons Ltd.
- Sayyid, Afaf Lütfi (1968). *Egypt and Cromer: A Study in Anglo-Egyptian Relations*, London: John Murray.
- Shaw, Stanford J.-Ezel Kural SHAW (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, c.II*, (çev. Mehmet HARMANCI), İstanbul: E Yayınları.
- Sinoue, Gilbert (1999). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun*, (çev. Ali Cevat AKKOYUNLU), İstanbul: Doğan Kitap.
- Smith, A.D. (2004). *Millî Kimlik*, (çev. B.S.ŞENER), İstanbul: İletişim.
- Sonbol, Amira (1998). *The Last Khedive of Egypt: Memoirs of Abbas Hilmi II*, London: ITHACA.
- Stewart, Desmond (1969). *Great Cairo: Mother of the World*, London: Rupert-Hart Davis.
- Vatikiotis, P.J. (1961). *The Egyptian Army in Politics*, Bloomington: Indiana Uni. Press.
- Yapp, M.E. (1987). *The Making of the Modern Near East, 1792-1923*, London: Longman.

Tricks to Gain Power during the Tanzimat Period: The Sublime Porte and Khedive İsmail

Hayrettin Pınar*

Abstract

Mehmed Ali Paşa's Rebellion in Egypt can be regarded as one of the biggest problems of the Ottoman Empire faced in the 19th century. The main inspiration for the Mehmed Ali Mutiny can be said to be the creation of an independent Egypt. After his rebellion in the first half of the century, the idea of an independent Egypt was transferred to his successors. During the reign of Mehmed Ali's grandson, Khedive İsmail, the holy ideal of a free Egypt was strongly revived. The Sublime Porte tried to prevent İsmail's efforts for independence during the Tanzimat Period. That is to say, the competition between Khedive and the Sublime Porte gradually turned into a struggle testing the power and limits of the Sublime Porte. This struggle for power proved that the Sublime Porte was the main actor in Ottoman politics. The fact that the Egyptian Question, which used to be controlled by the Palace in the first half of the 19th century, was now being handled by the Porte itself strongly indicated that the center of power during the Tanzimat Era had shifted from the Palace to the Porte.

Keywords

Egypt, Tanzimat, Bureaucracy, Sublime Porte, Khedive İsmail, Symbol

* Assist. Prof. Dr., Osmangazi University, Faculty of Science and Letters, Department of History - Eskişehir / Turkey
hapinar@ogu.edu.tr

Игры власти в период Танзимата: Блистательная Порта и хедив Исмаил

Хайреттин Пынар*

Аннотация

Восстание Мехмед Али-пашы является одним из наиболее важных проблем Османской империи в XIX веке. Не будет ошибкой сказать, что основной идеей восстания было создание в Египте независимого государства. После восстания в первой половине столетия идея создания независимого Египта стала основной целью правящей в Египте семьи Мехмед Али. В период правления внука Мехмед Али-пашы, хедива Исмаила, идея создания независимого Египта стала очень энергично возрождаться. В период Танзимата Блистательная Порта стремится предотвратить усилия к независимости хедива. Другими словами, конкуренция между Блистательной Портой и хедивом принимает такую форму борьбы, в которой мерились силы и пределы бюрократической власти. Борьба за власть в период Танзимата покажет, что главным действующим лицом Османской политики является Блистательная Порта. Таким образом, проблема Египта, которая в первой половине века полностью находилась под контролем дворца и к 1860-ым годам перешла под контроль Блистательной Порты, указывает и на изменение центра управления.

Ключевые слова

Египет, Танзимат, бюрократия, Блистательная Порта, хедив Исмаил, символ

* И. о. доц. док., университет Османгази, факультет литературы и естественных наук, кафедра истории - Эскишехир / Турция
harpinar@ogu.edu.tr